

DE 'FLAMENPOLITIK' ALS CONTINUÏTEIT VAN DE DUITSE GEOPOLITIEK VOOR EN TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG

- *Bruno Yammine* -

Bijna honderd jaar na het begin van de Eerste Wereldoorlog wordt de Duitse *Flamenpolitik* nog steeds als een – weliswaar vakkundige – improvisatie beschouwd. Historici blijken nergens sporen terug te vinden van eender welke planning ervan. Ze stellen slechts vast dat de Duitse regering zich vóór de Eerste Wereldoorlog nooit met de Vlaamse Beweging bezig heeft gehouden. Wat kan die *Flamenpolitik* dan anders geweest zijn dan een totale breuk met de vooroorlogse Duitse politiek? Dit geschiedverhaal sluit nauw aan bij de (Vlaams-nationalistische) historiografie die stelt dat het activisme – de flamingantische collaboratie tijdens het conflict – autonoom ontstond en geen vrucht is van de Duitse veroveringspolitiek. Zo worden *Flamenpolitik* en activisme twee parallelle lijnen die zich zeker in aanvang autonoom van elkaar ontwikkelden. Kunnen we Duitsland – dat overal elders een bewuste nationaliteitenpolitiek voerde – evenwel van zoveel onwetendheid betichten dat het pas in december 1914 de Vlaamse Beweging in een buurland “ontdekte” als instrument om zijn doelen te bereiken?

Over de Duitse *Flamenpolitik* tijdens de Eerste Wereldoorlog is al heel wat inkt gevloeid, over de vraag naar een mogelijke continuïteit ervan binnen de Duitse geopolitiek bijna geen¹. De bedoeling van dit artikel is het opstellen van een *status quaestionis* van het tot op heden verrichte onderzoek en een toetsing daarvan aan onze nieuwste onderzoeksresultaten².

Alvorens in te gaan op het thema, dient erop gewezen dat de Vlaamse Beweging, in tegenstelling tot andere nationale bewegingen tijdens de 19de eeuw, geen zelfbestuur, laat staan onafhankelijkheid wenste. Ze ontstond als een Belgischgezinde stroming die de uniciteit van het nieuwe Koninkrijk wilde benadrukken, onder meer door de volkstaal en de eigen kunst te bestuderen. Vanaf de jaren 1860 evolueerde ze naar een subnationale stroming in een Belgische context. De enige afwijking van de Vlaamsgezinde geschiedschrijving tegenover de Belgische betrof gaandeweg de visie op het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830). Die periode werd opgehemeld als een gezegend tijdvak. De Belgische Revolutie werd daarentegen bekeken als een begin van verval voor Vlaanderen, van verdrukking van de volkstaal enz. Die visie ondermijnde het flamingantische patriottisme. Al vóór de Eerste Wereldoorlog ontstond er een spanning tussen het Vlaams en het Belgisch bewustzijn

van sommige flaminganten. Er bestonden vóór 1914 anti-Belgische ressentimenten binnen de Vlaamse Beweging. Die gingen echter uit van individuen. Een anti-Belgische stroming – bijvoorbeeld met een eigen partij of tijdschrift – bestond niet. De Eerste Wereldoorlog daarentegen spleet de Vlaamse Beweging in een pro- en een anti-Belgisch deel.

I. Flamenpolitik en activisme

In de pro-activistische geschriften die na 1918 verschenen, zat een welbepaalde lezing van de geschiedenis vevat. Het activisme, zo luidde het, was een natuurlijke ontwikkeling binnen de Vlaamse Beweging, onder andere geprovoceerd door een Franstalige anti-Vlaamse hetze³. De Franstaligen hadden de Vlaamsgezinden voorgehouden dat België na de oorlog Latijns zou zijn en hun beweging en taal ten dode opgeschreven was. De activisten besloten hun flamingantische strijd tijdens de oorlog door te zetten en kregen hulp van het Keizerrijk, de *Flamenpolitik*. Oscar von der Lancken Wakenitz, hoofd van de *Politische Abteilung* in België, noemde in 1931 de *Flamenpolitik* een onvoorbereide improvisatie. Die stelling is vandaag algemeen aanvaard. Ze wordt aangevuld met de bevindingen van de Belgische historicus José Gotovitch. Op basis van onderzoek van de archieven van

1. Voor de belangrijkste bijdragen m.b.t. de historiografie van de *Flamenpolitik* en het activisme, cf. LODE WILS, "De geschiedschrijving van het activisme" in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 51, nr. 2, 1992, p. 65-82; BRUNO DE WEVER, "De geschiedenis over de Vlaamse Beweging", in GITA DENEKERE, BRUNO DE WEVER (red.), *Geschiedenis Maken – Liber Amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 129-145. 2. BRUNO YAMMINE, *Drang Nach Westen : de ideologische basis van de Duitse Flamenpolitik tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 2011. Dit artikel brengt ook nieuwe gegevens aan. Voor wat volgt verwijzen we, behoudens tegenstrijdige verwijzing, naar dit werk. 3. In weerwil van het aangevoerde bewijsmateriaal blijft dit verhaal ook in de hedendaagse historiografie nog aanwezig, cf. o.a. PAUL VAN VELTHOVEN, *Franstaligen tegen Vlamingen, Hoe België als natie mislukte*, Soesterberg, 2012, p. 91-95.

de Duitse ambassade in Brussel besloot hij in 1967 dat de Duitse regering zich vóór 1914 niet ingelaten had met de Vlaamse Beweging, laat staan een *Flamenpolitik* had voorbereid. De oorlog was volgens hem een totale breuk in de Duitse politiek.

De in de historiografie dominante Vlaams-nationalistische visie op het activisme culmineerde in de synthesewerken van de Nederlandse historicus Arie W. Willemsen (1958, 1969) en Hendrik Elias (1969). Zij baseerden zich voornamelijk op de activistische propaganda, waarvan de scherpe kantjes evenwel afgerond werden. Dat de Duitse regering de Vlaamse Beweging vóór 1914 niet gesteund had en nadien een *Flamenpolitik* "improviseerde", werd een belangrijk argument in hun these over het zich autonoom ontwikkelende activisme. In 1974 werd de gangbare mening in de historiografie door Lode Wils betwist. Volgens hem was het activisme een anti-Belgische stroming door de *Flamenpolitik* op de Vlaamse Beweging – die er weliswaar ontvankelijk voor was – ingeplant. Die stelling oogst(te) evident kritiek, ook van meer kritische historici (Vanacker, Wende). De belangrijkste onenigheid tussen het pro- en anti-Wils kamp betreft de oorzaken van het activisme. Het onderzoek daarnaar is verbonden met dat naar de genese van de *Flamenpolitik*.

Een studie daarover mag zich niet beperken tot een onderzoek naar de activiteiten van de Duitse regering. In Duitsland ontstonden zich immers vanaf 1880 invloedrijke nationalistische drukingsgroepen, waaronder het *Kolonialverein* (°1882) en het door de overheid gestichte en gesubsidieerde *Flottenverein*

(°1897). In 1891 werd de imperialistische koepelorganisatie, het *Allgemeiner Deutscher Verband* opgericht. Drie jaar later werd die omgedoopt tot het *Alldeutscher Verband* (ADV).

Het wetenschappelijk onderzoek naar nationalistische pressiegroepen bloeide vanaf de jaren 1960 in de BRD, DDR en België op. De Duitse historicus Fritz Fischer poneerde de invloedrijke stelling dat de Duitse activiteit in België vóór 1914 louter gedomineerd werd door economische verhoudingen en dus niet door Alduitsers. Elias en Willemsen wuifden de invloed van het ADV en het daarmee geassocieerde tijdschrift *Germania* (1898-1905) weg.

Elias stipte in dat verband de betekenis van het *Manifest van de Vlaamse Volksraad* (1897) aan, dat de bedoelingen van het ADV van de hand wees. Bruno De Corte (zie verder) noemde in 1982 het *Manifest* een door de historiografie overschat stuk. Greet Draye gaf in haar boek over het Brusselse kunstgenootschap De Distel (2004) weer meer gewicht aan het document dat ze omschreef als het antwoord van "Vlaanderen" aan de francofiele "Walen en de Franstaligen".

Ook Duitse historiografen zagen in de "mislukking" van *Germania* een bewijs voor het falen van de activiteiten van het ADV in België. Lode Wils daarentegen suggereerde dat over *Germania* al te licht heengestapt werd Bruno De Corte wijdde er in 1982 een schitterende licentiaatsverhandeling aan. Hij wierp o.a. licht op de Alduiter Theodor Reismann-Grone (1863-1949). Deze zakenman en eigenaar van de *Rheinisch-Westfälische Zeitung*

kwam al begin jaren 1890 in contact met de Vlaamse Beweging. Hij hielp ook mee het *Allgemeiner Deutscher Verband* oprichten. Hij zou uitgroeien tot één van de spilfiguren in de Duits-flamingantische betrekkingen. Volgens hem was *Germania* een schakeltje in een veel breder opzet van het ADV en de vooroorlogse Duitse geopolitiek. Toch bleef zijn onderzoek onaf. Het bevatte geen exhaustieve inhoudsanalyse van *Germania* en eindigde bijna een decennium vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Nadien kwam *Germania* nog maar zelden aan bod, tenzij op een oppervlakkige wijze⁴. De meeste auteurs gaan volledig voorbij aan de vooroorlogse Alduitse agitatie in België. Vanacker bijvoorbeeld deed in zijn studie

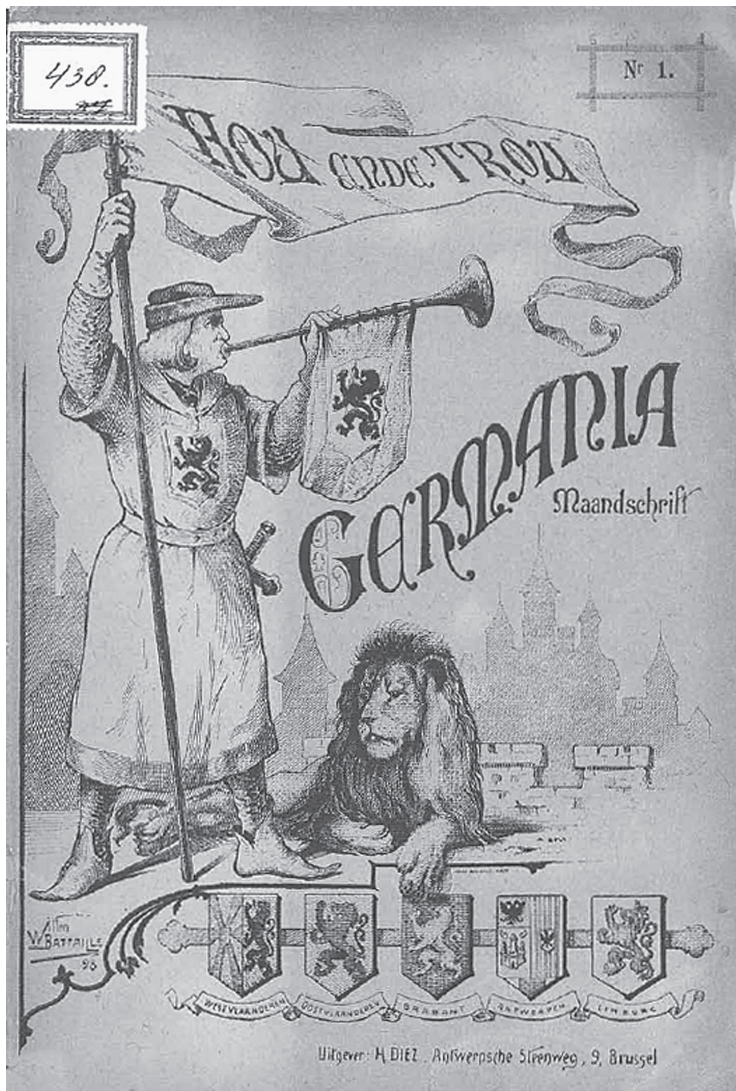
over het Gentse activisme de vooroorlogse activiteiten van het ADV af in welgeteld tien lijnen.

Kortom, in de historiografie wordt de these dat de *Flamenpolitik* een improvisatie was en een radicale breuk betekende in de Duitse streefdoelen bijgetreden. Of dat zo is, moet worden nagegaan.

II. De Alldeutschen herontdekken de Vlaamse Beweging⁵

Van vóór de stichting van het Koninkrijk België hebben Duitse nationalistenvan zich met ons land bezig gehouden. Na 1830 werden er tijdens

4. Draye stelt dat *Germania* een streefdoel, zelfs een spreekbuis van het Brusselse kunstgenootschap De Distel was. Die stelling en haar visie op het *Manifest van de Vlaamse Volksraad* zijn echter onhoudbaar (zie verder). 5. Hierna volgt een overzicht van de meest relevante bronnen en werken die voor dit onderzoek gehanteerd werden. Diegene die in de lopende tekst of in een andere voetnoot voorkomen, worden niet hernomen. De werken van auteurs die in de tekst zijn opgenomen, staan hier eveneens niet vermeld. Voor de Belgische neutraliteitspolitiek : cf. HORST LADEMACHER, *Die Belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik (1830-1914)*, Bonn, 1971; Voor de periode 1815-1870 : cf. o.a. *De Broederhand, Der Pangermane en Vlaemsch België*; HERMANN VON DER DUNK, *Der deutsche Vormärz und Belgien*, Wiesbaden, 1966; JEAN NURDIN, *L'idée de l'Europe dans la pensée allemande à l'époque bismarckienne*, Metz, 1978; Voor de Verbände en de Sammlingspolitiek : cf. EDGAR HARTWIG, *Zur Politik und Entwicklung des Alldeutschen Verbandes (1891-1914)*, Jena, 1966, HANS-ULLRICH WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, III, (1849-1914)*, München, 1995, GEOFF ELEY, *Reshaping the German right*, New Haven, 1980, R. CHICKERING, *We men who feel most German*, Boston, 1984, THOMAS NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte (1866-1918), II*, München, 1998; Voor Wilhelm II : cf. de driedelige biografie van John C.G. Röhl (uitgegeven in Cambridge, resp. in 1998, 2004 en 2013). Voor de Nederlands-Duitse betrekkingen : cf. CEES FASSEUR, *Wilhelmina, de jonge Koningin*, Amsterdam, 1998, HORST LADEMACHER (red.), *Oranien-Nassau, die Niederlande und das Reich*, Münster, 1995, HERMANN VON DER DUNK, *Die Niederlande im Kräftespiel zwischen Kaiserreich und Entente*, Wiesbaden, 1980. Voor wat het tijdschrift Germania betreft, hebben we de zeven jaargangen gelezen en indien nodig (bv. bij het internationale persdebat dat het blad uitlokte) aangevuld met analyses uit toonaangevende dagbladen zoals *Le Temps* en *The Times*. Belangrijke radicaal-rechtse bladen die onderzocht werden zijn o.a. de *Alldeutsche Blätter*, *Die Grenzboten*, *Der Belfried*, *Bayreuther Blätter*, *Der Panther*, *Die Zukunft...* Over het rasbegrip : cf. MARNIX BEYEN, GEERT VANPAEMEL, *Raschte Wetenschap*, Leuven, 1998; Voor de Boerenoorlog : cf. JAN M. GORIS, *Vlaanderen en de anglo-boerenoorlog (1899-1902)*, Antwerpen, 1999, ULLRICH KROELL, *Die internationale Buren-Agitation (1899-1902)*, Münster, 1973; Voor wat de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog betreft, werden systematisch de drie grote Nederlandse dagbladen (*Het Volk*, *Het Centrum* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant*) onderzocht, aangevuld met provinciale Nederlandse bladen en buitenlandse bladen. De belangrijkste autobiografische documenten

Voorblad van het Duitse-Vlaamse tijdschrift *Germania* van oktober 1898. Naast de klaroenspeler en de leeuw zijn de wapenschilden van de vijf Vlaamse provincies afgebeeld.

twee intense contactperiodes (1840-1848 en 1859-1870) Duits-Vlaamse publicistische organen opgericht. Ondanks en onmiskenbaar Germaans verwantschapsgevoel bij de (eerste generaties) flaminganten waren er geregeld spanningen. De Alduitsers predikten immers een verhoogduitsing en een incorporatie van Vlaanderen of België in een te vormen Groot-Duitsland. Die imperialistische visie was vooral te verklaren vanuit de Duits-*völkische* ideologie die stelde dat België een satelliet van Frankrijk en derhalve een vijandige staat was. België was zogezegd ook een tegennatuurlijk land. Dit verhaal sloot aan bij het Hollands-protestantse zelfbeeld.

Het Duitse Keizerrijk dat in 1870 werd opgericht, was voor vele radicaal-nationalisten "onaf". Behoorden bijvoorbeeld de Nederlanden in de middeleeuwen niet tot het Duitse Rijk? Tijdens het laatste decennium van de 19de eeuw ontwierpen die integraal-nationalisten de ideologische onderbouw van een Duitse *Westpolitik*. Julius Langbehn (1851-1907), een cultuurpessimist die meende dat een *völkische* heropleving slechts door een nieuwe kunstbeleving mogelijk was, pu-

bliceerde in 1890 *Rembrandt als Erzieher*. De daarin vervatte eenzijdige ophemeling van het ongerepte 'Nederduitsland' oefende op vele Duitsers een grote aantrekkingskracht uit.

In zijn kielzog volgden de germanist Carl Theodor Jaensch (1860-1935), die in de kringen rond het antisemitische *Bayreuther Kreis* moet worden gesitueerd en de filoloog Harold Graevell (1856-1933). Zij zagen "Nederduitsland" als bindmiddel tussen de Nederlanden en Duitsland. Zo zou de kern van een Alteutonenbond ontstaan. Majoor Hermann von Pfister-Schaighusen (1836-1916) riep in 1893 op om het Nederduits op de krijgsvloot in te voeren en alle Germaanse stammen te verenigen met het oog op Slavisch-Germaanse botsing. Het jaar erop poneerde Jaensch in de *Bayreuther Blätter* dat een Duits-Vlaamse Bond ook Nederland – dat dan geklemd zou zijn tussen België en het Rijk – in de Germaanse invloedssfeer zou brengen. *Verbandsleiter* Ernst Hasse pleitte in een anoniem boek uit 1895 voor een Groot-Duitse Bond, omringd door een gordel van bufferstaten tegen het Russische Rijk⁶. In het westen zou een Duits Groot-

zijn van de hand van Jan-Derk Domela Nieuwenhuis (Den Haag, 1915), Max Robert Gerstenhauer, (Leipzig, 1933); Theodor Reismann-Grone, (Müllheim-Ruhr, 1920), Alfred von Tirpitz, (Leipzig, 1919); Heinrich Claß, (Berlijn, 1930); VLAMING [= Joseph Haller van Ziegesar], (Berlijn, 1937). Een standaardwerk is ook Robert-Paul Oszwald (red.), *Deutsch-Niederländische Symphonie*, Wolfshagen-Scharbeuß, 1937. Interessante activistische geschriften zijn ARTHUR L. FAINGNAERT, *Verraad of Zelfverdediging?*, Antwerpen, 1933; *Voor-1830-Na*, Utrecht, 1930; MARCEL VAN DE VELDE, *Geschiedenis der Jong Vlaamse Beweging*, 's Gravenhage, 1941. Ook in meer recente Duitse werken is nauwelijks een spoor te bekennen van een mogelijke invloed van het ADV op het Duitse imperialisme : cf. MICHAEL PETERS, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908-1914)*, Frankfurt a.M./New York, 1992; BURKHARD DIETZ, HELMUT GABEL, ULRICH TIEDAU (red.), *Griff nach dem Westen*, Münster/New York, 2003 (2 dln.), PETER WALKENHORST, *Nation - Volk - Rasse. Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich (1890- 1914)*, Göttingen 2007; STEFAN BREUER, *Die Völkischen in Deutschland*, Darmstadt, 2008; THOMAS MÜLLER, *Imaginerter Westen*, Bielefeld, 2009. **6.** Ernst Hasse (1846-1908) was de eerste voorzitter van het ADV. Tussen 1893 en 1903 zetelde hij ook in de Rijksdag. Na zijn overlijden in 1908 volgde Heinrich Claß hem op.

Nederland ontstaan. Hasse beklemtoonde de betekenis van de Noordzeehavens en van de Rijnmond. Specifieke interesse voor de Vlaamse Beweging bleef evenwel achterwege. Twee jaar later zou hij zijn pleidooi wat diplomatischer herhalen (*Deutsche Weltpolitik*, 1897).

Graevell, die van 1896 tot 1900 in België verbleef, trok de 'Nederduitse lijn' van Langbehn en Jaensch door en concretiseerde de plannen van Hasse. Hij legde het zwaartepunt van een Duits *Mitteuropa* in het Westen. De Nederlanden zouden een satelliet worden van het Keizerrijk. De Vlaamse Beweging was een middel om dat doel te bereiken. Anders dan Hasse plaatste hij de toekomst van België binnen het kader van een "onvermijdelijke" Frans-Duitse oorlog. In navolging van von Pfister pleitte hij voor het invoeren van het Nederduits als commandotaal op de vloot. Duitsland moest immers een *Weltpolitik* voeren en daarvoor was er natuurlijk nood aan (Belgische) havens. Nieuw was het idee van een gerichte kanaalpolitiek die de Duitse industrie ten goede zou komen. In de lijn van von Pfister greep de journalist en oud-koloniaal Fritz Bley (1853-1931) in *Die Weltstellung des Deutschtums* en in *Die alldeutsche Bewegung und die Niederlande* (1897) terug naar het idee van een Duitse agressie-oorlog tegen Rusland om ten slotte met de Engelsen te strijden om de wereldhegemonie. Bley speelde gretig leentjebuur bij Graevell, al kenden zijn door het ADV gesubsidieerde geschriften een grotere verspreidingsradius.

Graevell kon zijn ideeën uiten in *Vlaamsch en Vrij*, het officieus orgaan van de in 1881

opgerichte Brusselse kunstkring De Distel. De muziek van Wagner was begin jaren 1890 doorgebroken in het Belgisch cultuurleven in het algemeen en in Brussel in het bijzonder. De Distel evolueerde in de richting van een radicaal wagnerisme, wat de pro-Duitse stemming binnen de kring mede verklaart. Die hing ook samen met anti-Britse ressentimenten, in de hand gewerkt door de gebeurtenissen in Zuid-Afrika. In 1896 vond de Jameson-raid plaats, een voorbarig uitgevoerde aanval op de Zuid-Afrikaanse Boeren door Cecil Rhodes, stichter van Rhodesië.

Nieuw bij de schoolmeester en voorzitter Jan-Matthijs Brans (1853-1940) die met von Pfister en Graevell correspondeerde, waren de politieke conclusies – Vlaanderen als deel van een Germaans Rijk – die hij trok. Door zijn toedoen werd de kring geïnfiltreerd door zijn correspondenten, maar ook door Jaensch en baron Adolf von Ziegesar (1849-1901), die als leraar Duits al twintig jaar in Brussel was gevestigd. De pangermanistische acties werden steeds opzichtiger en de aanspraken op België steeds onverbloemder. Dit alles leidde tot een openlijk conflict tussen de Alduitsers en de polemiserende advocaat en Distelier Alfons Prayon-Van Zuylen (1848-1916)⁷. De ruzies binnen De Distel resulteerden in het *Manifest van de Vlaamse Volksraad* (mei 1897), een onverkozen studieparlement waar Prayon schatbewaarder van was.

Het schrijven, een afrekening met persoonlijke tegenstanders van Prayon en een uiting van zijn anti-pangermanisme, werd naar het ADV opgestuurd. Het verwierp de

7. In 1905 emigreerde hij naar het Verenigd Koninkrijk.

historische rechten van het Keizerrijk op België. De Vlamingen waren Germanen, maar geen Duitsers en wilden dit ook niet worden. Vlamingen die op het komende ADV-congres deze gedragslijn tegenspraken, vertegenwoordigden niet de bevolking. De Alduitsers reageerden woedend. Velen onder hen maten de Volksraad meer invloed toe dan die in werkelijkheid had. Het Alduitse aandringen veroorzaakte een tijdelijke breuk in de flamingantisch-Duitse contacten. Reismann-Grone ging daarop tweemaal naar België. De eerste reis resulteerde in een rapport over de Vlaamse Beweging (1897). Daarin merkte hij op dat het onder Duitse invloed brengen van Nederland voorlopig uitzichtloos was. In de lijn van von Pfister opperde hij : *"Wir müssen (...) die Flamen und von diesen aus die Nordniederländer uns stammlich erobern"*. Het ADV besloot in december 1897 definitief een meer pragmatische koers te varen. De radicalen verdwenen op de achtergrond. Van nu af aan werd er zedig gezweven over verduitsings- of annexatieplannen. Een *Ausschuß zur weitem Bearbeiter der flämischen Frage* zou zich met de zaak bezighouden. In april 1898 stelde die een tweede rapport op, met daarin de beslissing om een Duits-Vlaams publicistisch orgaan op te richten. Beide rapporten werden naar Berlijn gestuurd. Vraag is nu, binnen welke context het ADV gesitueerd moet worden.

III. Het ADV binnen het Duitse militair-industriële complex

De buitenlandse politiek van het Keizerrijk berustte tot 1890 op een goed nabuurschap met Rusland. Nadien werd een alliantie met

het Tsarenrijk echter niet hernieuwd, met de isolatie van Duitsland tot gevolg (de Frans-Russische Entente dateerde van 1892). Die situatie zorgde voor meer concrete plannen. Het von Schlieffenplan (1897) voorzag in een aanval op Frankrijk, waarbij de neutraliteit van de drie Duitse buurlanden in het westen geschonden zou worden. Ook Denemarken kwam op de Duitse invasiekaarten te liggen. In 1904 drong Wilhelm II bij de hoven van Denemarken, België en Nederland tevergeefs aan om een bondgenootschap te sluiten. Na 1905 werd de invasie van Denemarken wel geschrappt, wat de druk op Nederland en België verhoogde.

Bovendien was er de vlootagitie. Om het nodige geld voor de vlootpolitiek door de Rijksdag te krijgen, werd door de Pruisische minister van financiën in 1897 de *Sammlungspolitik* bedacht. De zware industrie, vertegenwoordigd in het *Centralverband Deutscher Industrieller* (CDI), liet agrarisch protectionisme toe. Voorwaarde was wel dat de *Bund der Landwirte* (BdL), de vertegenwoordigers van de Pruisische landadel, de eerste vlootwet in de *Reichstag* stemde. Omdat de *Alldeutschen* – samen met tal van grootindustriëlen – als eerste massaal voor de vlootbouw geagiteerd hadden, waren hun relaties met regeringskringen zeer goed. Voor de eerste maal werden hier de belangen van de Duitse overheid, radicaal-nationalistische pressiegroepen en de grootindustrie verstrengd.

Ook de Duitse marine had interesse gekregen in de Belgische kusten en havens. In juni 1897 was een (nooit uitgevoerd) plan opgesteld om nog vóór een Britse aanval

Antwerpen te bezetten. *Verbandsleiter* Hasse had kennis gekregen van dit geschrift en stuurde vervolgens, middels een *Denkschrift* (mei 1898), zijn visie naar het *Auswärtiges Amt* op. Volgens hem moest, met het oog op een conflict met het Verenigd Koninkrijk, België tegen Nederland uitgespeeld worden en *vice versa*. Eerst zou België ter wille van Antwerpen in een militaire en economische unie met Duitsland ingekapseld worden. Zo zou een wig tussen Nederland en Frankrijk ontstaan. Die zou Nederland op termijn tot een *Anschluss* met Duitsland dwingen. De nota van Hasse stelde dat het bezit van Antwerpen Nederland het mes op de keel zou leggen.

Vanaf 1902 verdwenen de *Sammlung* en de goede relaties tussen Berlijn en het ADV een tijd in de koelkast. De Alduitsers waren teurgesteld door de Duitse houding tijdens de Boerenoorlog (1899-1902). De Duitse regering verkoos blijkbaar goede relaties met het Verenigd Koninkrijk. Bovendien bleef een verdere verwerving van kolonies uit.

IV. Het tijdschrift *Germania* : speerpunt van de *Alldeutschen* (1898-1905)

In oktober 1898 verscheen de eerste editie van *Germania*. De redactie bleek een flamingantische façade voor een Alduits project. Het merendeel van de stukken bestond uit Duitse (of uit het Duits vertaalde) artikels. Vanaf 1901, na het overlijden van zijn adoptievader, nam de atheneumleraar Haller von Ziegesar (1864-

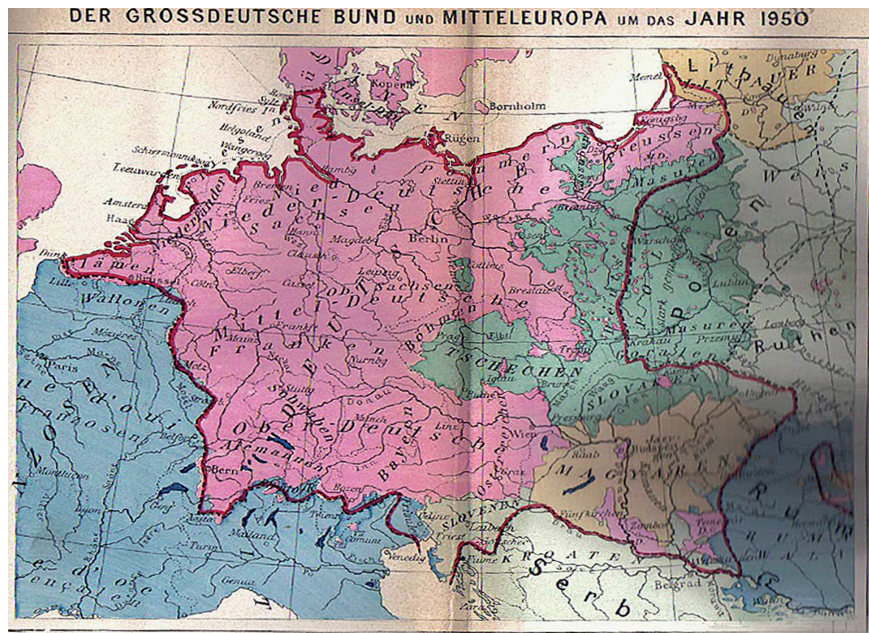
1945) de touwtjes in handen. Tijdens de laatste jaargang werd hij vervangen door de arts en radicale Arische racist, Ludwig Wilser (1850-1923). Wilser verwierp de "ex oriente lux"-theorie. Het superieure Arische ras was, volgens hem, niet uit het oosten, maar wel uit het noorden gekomen. Het thema zou in het blad herhaaldelijk aan bod komen.

Dat *Germania* uiteindelijk telooring, had voornamelijk te maken met het feit dat de financier ervan, Reismann-Grone, net als het ADV zelf overigens, met een nijpend geldgebrek kampte. Het hielp natuurlijk ook niet dat een aantal prominente flamingantische schrijvers, zoals de liberale letterkundige Pol de Mont (1857-1931), na de Boerenoorlog afhaakten en dat Haller het blad veel minder een lijn kon geven dan zijn adoptievader⁸.

De rassenkundige artikels uit *Germania* illustreren hoe de Germaanse heerschappij met pseudo-wetenschappelijke argumenten omkleed werd. Het blad bevond zich op de uiterst-rechtse vleugel van de *Völkischen*. Ook de degeneratieleer en het sociaal-darwinisme werden met een bredere maatschappelijke en wetenschappelijke visie vervlochten. Een aantal malen vonden ook antisemitische stukken hun weg naar het tijdschrift. De grondideologie van *Germania* was fundamenteel antiliberaal, antisocialistisch en antidemocratisch, in die mate dat men van een protofascisme kan gewagen.

In de *Mitteleuropa*-artikels kunnen verschillende invloeden onderscheiden worden : het mahanisme – een staat is pas machtig wan-

8. Pol de Mont gaf sedert 1882 les aan het Antwerps Atheneum. In de jaren 1890-1900 gaf hij voordrachten voor het ADV. In 1904 werd hij benoemd tot conservator van het Antwerpse Museum van Schone Kunsten.

Deze kaart van het einde van de negentiende eeuw maakt de droom van het Allduitscher Verband zichtbaar: zo had Groot-Duitsland er in 1950 moeten uitzien... (uit Ernst Hasse, *Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950*, Berlin, 1895)

neer ze machtig is op zee – dat in Duitse marinekringen populair was of het geografisch determinisme van Friedrich Ratzel, grondlegger van de geopolitiek. Ratzel schilderde “*Kleinstatelei*” als onleefbaar af. Kleine staten zouden beter bij grotere gehelen met “dezelfde nationaliteit” aansluiten. Hij merkte ook op dat landen die vóór 1871 niet tot het Rijk behoorden (lees : België en Nederland) “onze stromen en kusten lamgelegd hadden”⁹.

Volgens *Germania* moest het *Reich* geen *Lebensraum* in Rusland zoeken, maar diende het Verenigd Koninkrijk te worden bekampt. Duitsland moest zelf overzeese afzetmarkten zoeken, hetgeen de interesse voor de havens van de Nederlanden verhoogde. Aldus konden België en Nederland maar beter vóór het uitbreken van een conflict eieren voor hun geld kiezen en aansluiten bij een Duitse tol- of militaire unie. *Germania* was erin geslaagd een – door de Keizer zelf aangemoedigd – internationaal persdebat op gang te brengen. De Alduitse propaganda herhaalde dat Duitsland voor Nederland van vitaal belang was. Wie anders kon op termijn de commerciële en koloniale belangen van dat land vrijwaren? Anderzijds waren de havens van Antwerpen en Rotterdam voor Duitsland van levensbelang.

Tijdens de eerste drie jaargangen voer *Germania* voor wat de Vlaamse Beweging betref een uitgesproken germanofiele koers, daarna zwakte die af. In het Alduitse raderwerk werd de Vlaamse Beweging slechts de kleine rol toebedeeld van nuttige schakel om België en Nederland nader tot Duitsland te brengen.

Ondanks dat het blad maar zeven jaar verscheen en over weinig abonnees beschikte, is

zijn betekenis zonder meer groot. *Germania* was een ideeënlaboratorium dat over een indrukwekkend aantal medewerkers beschikte. Maar bovenal liet de hele *Germania*-episode aan de Alduitsers toe om een netwerk op te bouwen dat tijdens de *Flamenpolitik* nog van pas zou komen. Het blad werd binnen de Vlaamse Beweging ook niet bestreden. Integendeel, auteurs en tijdschriften lieten *Germania* stukken overnemen. Het feit dat een Alduits tijdschrift het al die tijd uithield in de hoofdstad van een neutraal land, mag overigens op zich al als een succes worden beschouwd. Dit heeft te maken met de grote mate van vrijheid die deel uitmaakt van de Belgische publieke cultuur. Die vrijheid verklaart ook mede waarom anti-Belgische krachten zo’n grote invloed op de Belgische geschiedenis uitoefenden.

In het algemeen verscherpte de *Germania*-episode de Alduitse interesse voor de Vlaamse Beweging. Hasse leende zijn naam aan het tijdschrift. Zoals zal blijken, zou ook zijn opvolger diens *Westpolitik* voortzetten. Ook de econoom Arthur Dix (1875-1935), heraut van het *Mitteleuropa*-concept en de Oostenrijkse academicus Paul Samassa (1868-1941) verleenden hun medewerking. Die laatste was tussen 1900 en 1908 hoofdredacteur van de *Alldeutsche Blätter*. Hij had talloze contacten – tot de hoogste kringen – toe en zou tijdens de oorlog mee de Alduitse oorlogsdoelen opstellen.

De drie sleutelfiguren van *Germania* Reismann-Grone, Gerstenhauer – steunpilaar van de Antwerpse *Flamenpolitik* en betrokken bij het radicaal-activistische Jong-Vlaanderen – en Haller von Ziegesar oefenden een grote

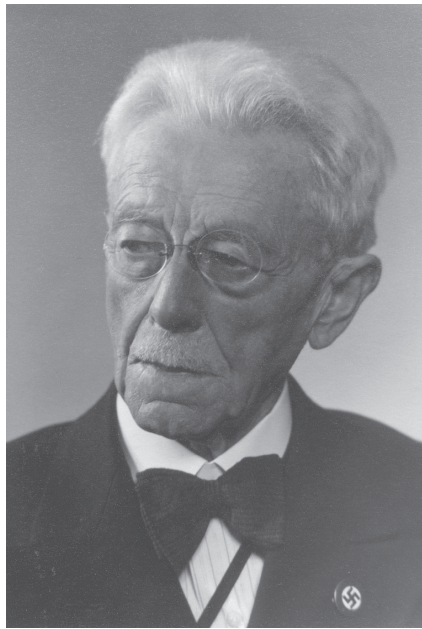
9. FRIEDRICH RATZEL, *Politische Geographie*, München/Leipzig, 1897, p. 361-363.

invloed uit¹⁰. De directe invloed van de *Germania*-episode zou tijdens de oorlog het meest ingrijpend zijn in Brussel, waar het blad over de sterkste basis beschikte. Zowel *Germania*-medewerker Maurits Josson (1855-1926) als Haller waren in 1906 nog kandidaat voor de Vlaamse Volkspartij¹¹. In de jaren nadien bleef de samenwerking tussen beiden intens¹². Josson was een uiterst anti-Franse advocaat die rond de eeuwwisseling nog aan de zijde van het Boerenleger gevochten had en door de Britten krijgsgevangen gemaakt was. In 1913 publiceerde hij *Frankrijk. De eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië*. Dat hij erg ontvankelijk zou zijn voor het activisme, spreekt voor zich¹³. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zouden Haller van Ziegesar en Josson – samen met een andere *Germania*-medewerker, de christendemocraat Emiel Verhees (1864-1928) – deel uitmaken van de Raad van Vlaanderen.

Dat de Duitse *Germania*-medewerkers niet vonden dat hun rol uitgespeeld was, blijkt ook uit het feit dat zowel Haller als Ludwig Wilser meewerkten aan het tijdschrift *Onze Stam* (1907-1914). Dat onder redactie stond van de

letterkundige Frans van den Weghe, de latere activist en oud-*Germania*-medewerker¹⁴. Ook mag Hallers invloed op zijn oud-leerlingen niet onderschat worden. Zo werd *Germania*-medewerker Jef Hinderdael eerst activist en nog later nationaal-socialist¹⁵. Het was door een persoonlijke interventie van Haller dat Hinderdael in 1915 vanuit Nederland naar Gent zou komen om er het redacteurschap van *De Vlaamsche Post* van de Jong-Vlamingen op zich te nemen¹⁶. Burgerlijk ingenieur Reimond Kimpe (1885-1970) werd Vlaamsgezind onder invloed van Haller en zou in oktober 1914 bij Jong-Vlaanderen aansluiten¹⁷. De doctor in de biologie en fervent wagneriaan Marcel Minnaert (1893-1970) kwam óók voor het eerst in aanraking kwam met de Vlaamse Beweging op het Gentse atheneum, al is het niet zeker of die nog contacten met Haller heeft gehad¹⁸. Haller kende bovendien de toekomstige "leider" van Jong-Vlaanderen, de rabiaat anti-Belgische Nederlandse dominee Domela Nieuwenhuis (1870-1955) die in 1902 naar Gent geroepen was. Zijn oom – of stiefvader? – was immers koster bij Domela in Gent, waar Haller tussen 1890 en 1905 les gaf¹⁹.

10. Max Robert Gerstenhauer (1873-1940) engageerde zich in de jaren 1890 voor een toenadering tot de Boeren. Eind 1918 zou hij de opvang van activistische ballingen in Duitsland organiseren. Na 1918 werd hij o.a. lid van de NSDAP. **11.** KAREL VAN ISACKER, *Het Daensisme*, Antwerpen, 1965, p. 171, (59); LODE WILS, *Het Daensisme, de opstand van het Zuidvlaamse platteland*, Leuven, 1969, p. 181. **12.** Karel Waternaux schreef (in "Mr. Maurits Josson", in *Volk en Staat*, 13.12.1936, p. 1; p. 12) dat de activistische activiteiten van Josson in de lijn lag van zijn vooroorlogse strijd: "(...) Met Frans Reinhard & von Ziegesar (...) heeft hij in de vooroorlogse periode zeer nuttig werk geleverd". **13.** Franz Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, Brussel, 1942, p. 34, p. 37-38. **14.** W. DE HOOGH, *Studiën over de Nederlandsche en de Engelsche taal en letterkunde en haar wederzijdschen invloed*, I, Dordrecht, 1909, p. 38. Wilser was redactielid, Haller niet. **15.** Jef Hinderdael (1877-1948) was een postmeester en drukker uit Temse en werd via Haller medewerker aan *Germania*. In 1915 raakte hij betrokken bij het activisme: eerst bij het activistische *De Vlaamsche Post*, later bij het Centraal Vlaams propagandabureau, waar hij bevriend werd met R.P. Oszwald (*infra*). **16.** MARCEL VAN DE VELDE, *Geschiedenis* (...), p. 57-58. **17.** JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...* 3, Brugge, 1974, p. 87. **18.** JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...* 7, Brugge, 1971, p. 284-285. **19.** JAN DEREK DOMELA NIEUWENHUIS, *Uit Mijn Oorlogsdagboek*, Den Haag, p. 60; p. 85; Voor tegengestelde visies over zijn afkomst zie LAMMERT BUNING, "Meer licht op de von Ziegesars", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 32, 11-12.1973, nr. 6, kol. 310-312 en LODE WILS, *Flamenpolitik* (...), p. 82, (15).

De zakenman en eigenaar van de Rheinisch-Westfälische Zeitung Theodor Reismann-Grone (1863-1949) was één van de oprichters van het Alldeutscher Verband en in die hoedanigheid spilfiguur in de Duits-flamingantische relaties en voorstander van de integratie van Vlaanderen of België in een Groot-Duitsland. Al van in de jaren 1920 werd hij een enthousiast aanhanger van Hitler en ondersteunde de Nazi-beweging door zijn talrijke zakelijke contacten in het Ruhrgebied. (Foto's Haus der Essener Geschichte, Stadtarchiv Essen, Bestand 652)

Domela Nieuwenhuis leerde aan het eind van de 19de eeuw de latere activist Eugeen van Oye (1840-1926) kennen. Van Oye werkte tijdens de Pruisisch-Franse oorlog als arts voor het Rode Kruis en behoorde later tot de *Germania*-kring. Ook andere oud-medewerkers, zoals de krantenredacteur Antoon Moortgat (1862-1927), die tijdens de Boerenoorlog zijn anti-Britse sentimenten al de vrije loop had gelaten, leunden tijdens de oorlog bij Jong-Vlaanderen aan²⁰.

Ook moeten we wijzen op de rol van Pol de Mont in Antwerpen. De Mont zou immers vanuit het atheneum in Antwerpen, waar hij in 1882 benoemd was – hij was overigens een collega van Moortgat – een hele generatie Vlaamsgezinde intellectuelen beïnvloeden, waarvan een aantal in het activisme terecht kwam. Denken we aan de liberaal Maarten Rudelsheim (1873-1920), de student Antoon Picard (1884-1949), de ambtenaar Herman Vos (1889-1952) en de leraar Antoon Jacob (1889-1946). Alle vier werden ze nog lid van de Raad van Vlaanderen²¹. Ook andere oud-leerlingen van hem werden activisten, zo de liberale volksvertegenwoordiger Leo Augusteyns (1870-1945) of de student Leo Picard (1888-1981), die zich in 1914 bij Jong-Vlaanderen aansloot²². Het atheneum is

wellicht de sleutel om te begrijpen waarom men kon beweren dat de “jonge klerken” van het stadhuis zowat allemaal activist werden. Het vooroorlogse liberale stadsbestuur had bij voorkeur in zijn eigen rangen benoemd²³. Pol de Mont zelf bleef ook na *Germania* voordrachten voor het ADV geven. In Antwerpen steunde hij achter de schermen het activisme.

Verschillende Duitse medewerkers aan het blad bleven actief. Karl Lamprecht (1856-1915), een met Pirenne en Fredericq bevriende historicus, maakte twee reizen naar België, één in 1914 en één in 1915, waarna hij rapporten schreef voor de kanselier. De geboren Luxemburger Toni Kellen, tussen 1896 en 1917 redacteur van de *Essener Volkszeitung* – waardoor hij vermoedelijk in contact kwam met Reismann-Grone – hield zich tijdens de oorlog bezig met Duitse oorlogspropaganda²⁴. Fritz Norden (1881–1932), een tot Belg genaturaliseerde en in Brussel woonachtige advocaat deed dat ook. Hij infiltreerde bovendien vanaf november 1914 in het Brusselse flamingantisme. De historicus Kurd von Strantz (1863-1949) verdedigde in *Germania* de Duitse aanspraak op de Nederlanden, die hij als “ontstolen dochterstaten” omschreef. In de jaren vóór de oorlog zou hij nog van zich laten spreken (zie verder)²⁵.

20. Vanaf 1915 werkte hij mee aan *De Vlaamsche Gazet*, een activistisch orgaan. 21. Vanaf 1915 werkte Jacob hij mee aan *De Vlaamsche Stem*, een aanvankelijk Belgisch-loyaal dagblad dat echter door Duits geld werd opgekocht. Jacob groeide na de oorlog uit tot een “martelaar” van het activisme. Op voordracht van Conrad Borchling (*infra*) werd hij benoemd aan de universiteit van Hamburg. Hij collaboreerde nogmaals gedurende de Tweede Wereldoorlog. 22. Tot 1915 was hij er de spreekbuis van het generaal-gouvernement, LODE WILS, *Flamenpolitik* (...), p. 67. 23. Volgende oud-leerlingen van De Mont waren in 1914 klerken op het Antwerpse stadhuis: René Victor (1897-1984), tevens acticist; de radicale activist en kunstenaar Paul van Ostaijen (1896-1928); Rudelsheim en Vos. 24. SANDRA RICHTER, ANJA HILL-ZENK et. al., *A history of poetics: German scholarly aesthetics and poetics in international context, 1770-1960*, New York, 2010, p. 23. 25. Ook na 1918 bleef hij actief, MARNIX BEYEN, “Eine lateinische Vorhut mit germanischen Zügen”, in HELMUT GABEL et. al. (red.), *Griff* (...), p. 374.

In 1905 werd een oproep gelanceerd om een *Guido von List-Gesellschaft* (° 1908) te stichten. Doel was het werk van de *völkische* schrijver Guido von List (1848-1919), die in het occultisme en de theosofie kan gesitueerd worden, te financieren. Die werd ook door oud-*Germania* medewerkers ondersteund, waaronder Graevell en von Pfister. Hun volgehouden contacten verklaren waarom ze gezamenlijk zouden optreden tijdens de Eerste Wereldoorlog²⁶. Op de *Verbandstage* van september 1911 en april 1912 voerden voormalige *Germania*-tenoren het hoge woord inzake de "*Flamenfrage*".

Germania haalde ook de banden met de "Nederduitse" traditie aan, door het aantrekken van leden als Wilhelm Seelmann (1849-1940) – secretaris van het *Verein für Niederdeutsche Sprachforschung* – en Karl Theodor Gaedertz (1855-1912) een bibliothecaris en letterkundige die het werk van de dichter Fritz Reuter (1810-1874) uitgaf. Die geldt samen met Klaus Groth (1819-1899) als één van de grondleggers der "*Neu-niederdeutsche Dichtung*". Groth had met zijn dichtbundel *Quickborn* (1852) de naam verleend aan een organisatie waarop we nog terugkomen. Ook in die kringen waren expansionisten die meteen na het uitbreken van de vijandelijkheden hun diensten aan de bezetter aanboden.

Die stromingen die het blad bundelde, deden de contacten ook uitwaaiëren. Zo telde de *Germania*-kring prominente sociaal-darwi-

nisten in haar rangen. Richard Andree (1835-1912) de "specialist" in de "rassenstrijd" tussen Duits-Oostenrijkers en Tsjechen en vooral Ludwig Woltmann (1871-1907), één van de meest invloedrijke auteurs op het gebied van de raciale antropologie en de eugenetica. In 1902 stichtte hij de racistische *Politisch-Antropologische Revue*²⁷.

Wat dat betreft, vestigen we de aandacht op *Germania*-medewerker Julius Wolf (1862-1937), een geboren Oostenrijkse econoom en filosoof die economie en sociologie doceerde aan de universiteiten van Zürich en Breslau. Wolf was een scherp tegenstander van het marxisme, van de sociaal-democratie en van het "kathedersocialisme". Van 1898 tot 1907 was hij redacteur van het *Zeitschrift für Socialwissenschaft*. In de redactie van het tijdschrift zetelden sociaal-darwinisten als Otto Amon (1842-1916), waar Ludwig Wilser nog mee had samengewerkt), C.T. Jaensch en Karl Hermann Wolf (1862-1941). Die lag mee aan de basis van de integraal-nationalistische Oostenrijkse *Ostdeutsche Rundschau* die tijdens de Eerste Wereldoorlog nog stukken aan de *Flamenfrage* wijdde.

De econoom geloofde in de Verenigde Staten van Europa dat stapsgewijs tot stand zou komen. De laatste tussenstap was een verenigd *Mitteleuropa*, waarbij ook Nederland kon aansluiten. Geen wonder dus dat ook zijn tijdschrift het idee van een Duits-Nederlandse douane-unie gunstig bejegende²⁸. Julius Wolf stichtte in 1904 het *Mitteleuropäischer Wirt-*

26. Ook voormalig *Germania*-medewerker Franz Winterstein ondertekende de oproep, net als Josef Ludwig Reimer. Die laatste betoonde interesse voor de Nederlanden, cf. *Ein pangermanisches Deutschland*, Berlijn, 1905, p. 136 e.v. 27. HUBERT KIESEWETTER, *Julius Wolf (1862-1937), zwischen Judentum und Nationalsozialismus*, Stuttgart, 2008, *passim*. 28. Cf. bv. Augustus Sartorius von Waltershausen, "Ein deutsch-niederländischer Zollverein" in *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, jg. 3, 1900, p. 494-518.

schaftsverein, wat uiteraard het enthousiasme van *Germania* en vele *Alldeutschen* opwekte²⁹. Net als de Oostenrijkse econoom Alexander von Peez (1829-1912) – een invloedrijk pleitbezorger van een Centraal-Europese tolnatie – pleitte Wolf voor een Europees toltarief tegen de Verenigde Staten. Met von Peez bevinden we ons op het terrein van de geopolitiek. In de jaren 1890 hadden zijn anti-Britse stellingen al indruk gemaakt op Fritz Bley. De kern van zijn betoog was dat het Verenigd Koninkrijk sedert honderden jaren de Europese machten tegen elkaar uitspeelde en uit eigenbelang de Europese kusten beheerste. Von Peez beïnvloedde naast Reismann-Grone zelfs admiraal Alfred von Tirpitz.

Het *Verein* van Wolf kon blijkbaar op de steun van invloedrijke personen rekenen, zoals von Goluchowski, de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken of de Hongaarse minister-president Tisza. Net als het *Flottenverein* werd zijn vereniging discreet gesteund door het Hof. Zo werd een schoonbroer van Wilhelm II tot voorzitter benoemd. De voorzitter van het *Flottenverein* was zijn broer, Prins Heinrich³⁰. In 1910 sprak zelfs Rijkskanselier Bethmann-Hollweg zijn steun toe³¹. Een studie van het tijdschrift *Germania* laat dus toe om de wijde vertakkingen van het Duitse integraal-nationalisme en de verstengeling tussen de Duitse overheid en de *halbstaatliche Verbände* te begrijpen. Toen het *Mitteleuropa*-concept tijdens de Eerste Wereldoorlog aan belang toenam, zouden figuren en organisaties

die zich binnen dit netwerk bevonden, een sleutelrol vervullen.

Ook het Nederlandse aandeel binnen *Germania* mag niet worden verwaarloosd. In de redactie van het tijdschrift van Wolf, vinden we de Sebald Rudolph Steinmetz (1862-1940) terug, de grondlegger van de sociale wetenschappen in Nederland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog koos hij de zijde der Centralen en werd hij redactielid van het radicaal pro-Duitse *De Toekomst* van de zeer Duitsgezinde Jan-Hendrik Valckenier-Kips (1862-1942). Kips was tot 1909 hoofdredacteur van het *Utrechtsch Dagblad* waar hij de plannen van *Germania* voor een Nederlands-Duitse tolnatie ondersteunde. Hij koesterde anti-democratische en sociaal-darwinistische denkbeelden. Domela Nieuwenhuis behoorde tot zijn kennissenkring. Kips beschikte bovendien over connecties in Duitsland, onder meer met het Krupp-directorium en Reismann-Grone.

Ook tijdens de oorlog draaide de driehoek België-Nederland-Duitsland. Volgende feiten vormen daar een illustratie van. In september 1915 zou de Duitsgezinde professor Sleswijk, een redactielid van *De Toekomst*, een brief richten aan Gerstenhauer, op dat moment persensor in Antwerpen. Daarin stond dat het "oorlogsdagboek" van Domela Nieuwenhuis zowel in *De Toekomst* als in *De Tijdspiegel* – ook onder redactie van Valckenier Kips – was gepubliceerd. Bijgevoegd was een

29. HERBERT GOTTWALD, *Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der Mitteleuropapolitik der herrschenden Klasse in Deutschland von der Jahrhundertwende bis 1918*, Berlijn, 1977, p. 151. 30. Op vergaderingen waren bovendien vaak rijksvorsten – zoals de Koning van Saksen of Prins Ludwig van Beieren – prominent aanwezig. 31. HUBERT KIESEWETTER, *Julius Wolf (...)*, Stuttgart, 2008, p. 311-349; HERBERT GOTTWALD, *Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der Mitteleuropapolitik der herrschenden Klasse in Deutschland von der Jahrhundertwende bis 1918*, Berlijn, 1977, p. 151.

bewijs van de voorbereiding van de uitgave van de brochure, want daar was natuurlijk ook geld voor nodig. Sleeswijk vroeg de Duitse autoriteiten om 3.000 exemplaren te bekostigen. Gerstenhauer ging in op het verzoek. De brochure zou op liefst 5.000 exemplaren in Duitsland worden verspreid. In een volgend schrijven werd gevraagd om een toelating voor een verspreiding van *De Toekomst* in België, onder meer in Vlaamsgezinde kringen, "alleszins zonder Duitse aanbeveling"³². Het moest dus lijken alsof het om een zuiver Nederlands initiatief ging...

De Nederlandse didactische vernieuwer Foeke-Buitenrust-Hettema (1862-1922), sedert 1895 lid van het ANV en uitgever van het tijdschrift *Taal en Letteren*, zou tijdens de oorlog aan de von Bissing-Hogeschool doceren. Ook leverde hij bijdragen voor Seelmann's *Verein*. Willem Thelen (1870-1958), advocaat aan de Brusselse balie, kennis van Haller, medewerker aan *Germania* én voorzitter van de Groep-België van het ANV, kwam de Duitse propagandamolen in Brussel nog goed van pas (zie verder)³³. In 1916 steunde hij de openlijk de vernederlandsing van de universiteit van Gent.

Uit *Germania* blijkt tenslotte dat de Alduitsers zich bewust waren van de waarde van de Kempen, waar in 1901 steenkool ontdekt was. Het tijdschrift *Glückauf* van Reismann-Grone wijdde er artikels aan, die *Germania* overnam. In 1904 nam het blad daarover eveneens een artikel van de invloedrijke econoom Lodewijk de Raet (1870-1914) op. Dat was wel eerst in *Neerlandia* gepubliceerd, maar

kon onmogelijk zonder zijn toestemming in *Germania* gepubliceerd zijn. Tijdens de oorlog zou de Rijnlandse industrie via de Raad van Vlaanderen de Kempische steenkoolmijnen onder controle proberen te krijgen.

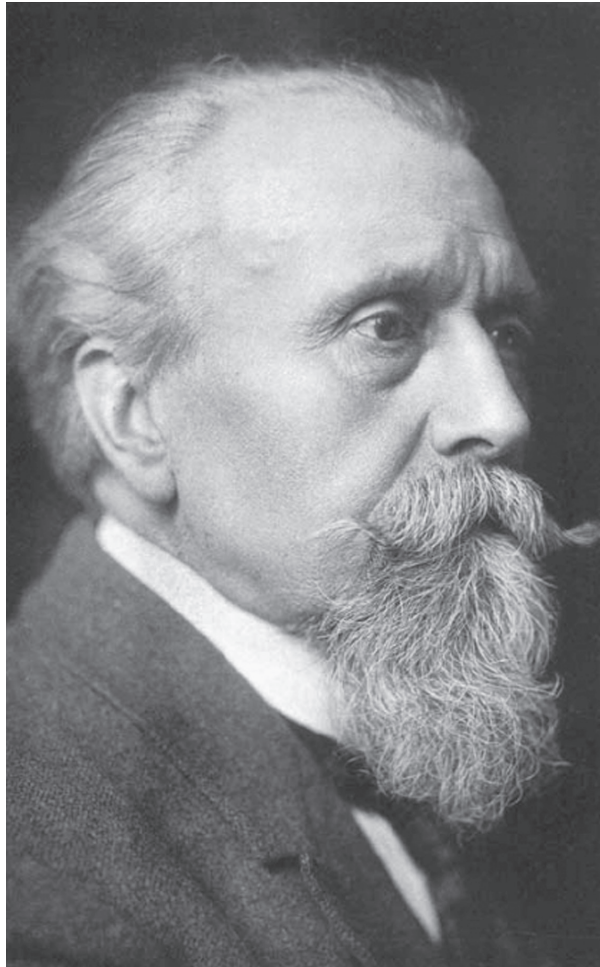
V. Naar het Centrum van het Politieke Speelveld (1905-1914)

Na 1905 werd de diplomatieke situatie van Duitsland steeds delicaat. Het Anglo-Frans bondgenootschap van 1904 werd in 1907 met Rusland uitgebreid. Ondanks of net door dit isolement bleef de Duitse interesse voor de Nederlanden aanhouden. De troonsbestijging in 1909 van Koning Albert I, die met een Beierse prinses huwde, werd in Berlijn als uiterst gunstig ervaren. De gedachte die in Duitsland al leefde, dat België in geval van een Duitse inval geen verzet zou bieden, werd zo nog versterkt. Ten onrechte, getuige daarvan de afschaffing van het lotelingsysteem en de bouw van de forten van Antwerpen.

In Nederland was tussen 1901 en 1905 een pro-Duits kabinet aan de macht, geleid door de theoloog Abraham Kuyper (1837-1920), die in 1879 de Anti-Revolutionaire Partij had opgericht. Zodoende speculeerde men tot 1905 in Berlijn op een alliantie of minstens op een welwillende "Nederlandse neutraliteit" bij een Europees conflict. Nadien was deze kans verkeken.

Ook de pogingen om tot een Duits-Nederlandse dynastieke unie te komen liepen op niets uit. In 1901 huwde Koningin

32. "Hollande – 'l'affaire du 'Toekomst'", *Le Temps*, 21.5.1916, p. 2. 33. "Een Vlaamsche Stem" in *Neerlandia*, jg. 20, 1916, p. 45.

Schrijver en dichter Pol De Mont (1857-1931), leraar aan het Antwerpse atheneum en vanaf 1904 conservator van het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen. Na de oorlog nam hij ontslag op beschuldiging van activisme. De Mont was betrokken bij het Alldeutscher Verband, op het einde van de negentiende eeuw gaf hij er voordrachten. De Mont is vooral bekend als inspirator voor heel wat intellectuelen die in het activisme terechtkwamen. Na zijn ontslag als museumconservator werd hij hoofdredacteur van De Schelde, en werkte er samen met o.a. Paul Van Ostaijen. (Foto ADVN)

Wilhelmina met een Duitse prins, maar niet met de kandidaat die Wilhelm II wenste. Acht jaar later beviel ze van prinses Juliana. Was Wilhelmina kinderloos gebleven – ze baarde reeds een aantal miskramen – dan zou de troonopvolger een Duitse prins zijn. Nederland zou dan wellicht de (dynastieke) banden met het Keizerrijk aanhalen. De beslissing van de Duitse generale staf in 1909 om Nederland te ontzien in een komende oorlog heeft ook met deze tegenslagen voor Duitsland te maken. Hoe dan ook, Nederland kon na dit tijdstip enkel nog op indirecte wijze (dus via België) in de Duitse invloedssfeer terechtkomen.

Ondertussen liepen de internationale spanningen op. De Franse bezetting van het Marokkaanse Fez (1911) werd door Duitsland betwist, maar uiteindelijk – tot ongenoegen van de Alduitsers – niet met de wapens geregeld. De Anglo-Nederlandse relaties schoten onder het vriespunt, onder meer door de nieuwe Nederlandse forten bij Vlissingen (1911) die tegen een Engelse ontscheping waren gericht. Die werden door oud-*Germania* medewerker Paul Samassa in de *Alldeutsche Blätter* verdedigd. Ook de Belgisch-Nederlandse verhoudingen verslechterden, wegens de Belgische eis aan Nederland om in geval van oorlog de soevereiniteit over de Westerschelde op te geven om Engelse hulp toe te laten.

Alduitse publicaties probeerden aan te tonen dat de Nederlanden uiteindelijk door

Duits toedoen in het Keizerrijk gelooft zou worden³⁴. In het *'Kaiserbuch'* (1912) van Heinrich Claß – *Verbandsleiter* vanaf 1908 – was een plan vervat voor de uitbouw van een totalitaire Duitse “*Führer*”-staat³⁵. Dit nieuwe Duitsland moest een verwoede strijd tegen burgerlijke vrijheden en minderheidsgroepen leveren. De Nederlanden konden best vóór het uitbreken van de oorlog tegen Frankrijk partij kiezen voor Duitsland om hun “onafhankelijkheid” te bewaren ...als Duitse bondsstaat.

Ook voormalige *Germania*-tenoren bleven, zeer actief. Zo startte Kurd von Strantz een campagne in verschillende tijdschriften om Duitsland erop te wijzen dat België een Franse voorpost was. Hij waarschuwde ook in zeer dreigende bewoordingen de Belgen op de ADV-*Verbandstag* van april 1912 om in het op handen zijnde conflict Duitslands kant te kiezen. Reismann-Grone mocht datzelfde jaar twee uur op het *Reichsmarineamt* een aantal belangrijke officieren met zijn visie over België onderhouden. Daar vertelde hij dat in België een revolutie op touw moest gezet worden om de Vlamingen te “bevrijden”. Lees : om België te vernietigen. Hij liep met zijn verklaringen vooruit op de eigenlijke *Flamenpolitik*. Wat hem voorstond was ook het oorlogsdoel van Tirpitz. Een ‘onafhankelijk’ Vlaanderen onder Duitse ‘bescherming’.

In de laatste jaren vóór het uitbreken van de oorlog, veranderde de Alduitse strategie. De

34. Bv. JOSEPH LUDWIG REIMER, *Ein Pangermanisches (...)*, Otto Richard Tannenbergs [pseudoniem], *Groß-Deutschland die Arbeit des 20. Jahrhunderts*, Leipzig, 1911. 35. Einhart [= Heinrich Claß], *Wenn Ich der Kaiser wär*, Leipzig, 1914; Heinrich Claß (1868-1953) werd vanaf 1908 voorzitter van het ADV en was betrokken bij de oprichting van het *Wehrverein*. In 1917 stichtte hij mee de *Vaterlandspartei*. Tijdens de Weimarrepubliek had hij achter de schermen een hand in de NSDAP-coup (9 november 1923). Gedurende de jaren 1930 nam zijn invloed snel af. Uiteindelijk werd “zijn” ADV in 1939 verboden.

plannen voor een vreedzame unie tussen Duitsland en de Nederlanden werden opgeborgen en reikhalzend werd uitgekeken naar een oorlog om definitief orde op zaken te stellen. De stijgende invloed van de Alduitsers werd dan weer in de hand gewerkt door de ontwikkeling van de Duitse binnenlandse politiek. Na de Rijksdagverkiezingen van 1907 kwam het zogenaamde "*Bülow-Block*" aan de macht. De socialistische oppositie werd gehalveerd en de katholieken uit de regeringscoalitie geweerd. In 1909 scheurde het blok en kwam een katholiek-liberaal ministerie geleid door Theobald von Bethmann-Hollweg aan de macht. Met de nieuwe regering wilde Claß "in stilzwijgende verstandhouding" samenwerken.

Nieuwe drukingsgroepen ontstonden. Zo bijvoorbeeld het *Wehrverein* in 1912, dat voor het leger wilde doen wat het *Flottenverein* voor de vloot had bewerkstelligd. Het ging om een machtige organisatie, gesteund door andere *Verbände* en aangemoedigd door verscheidene ministeries en het Hof. De sterke man was generaal August Keim (1845-1926), een doorwinterd militair, lobbyist voor de legerwet en oprichter van liefst drie nationalistische organisaties tussen 1908 en 1910. Keim was bovendien lid van het *Flottenverein* en van het ADV. Hij trad ook toe tot de *Jungdeutschlandbund* (°1911) van Colmar von der Goltz, in 1914 de eerste

gouverneur-generaal van bezet België³⁶. Een jaar na de oprichting van die organisatie, werd generaal von Bissing – die in 1914 von der Goltz in Brussel zou opvolgen – lid³⁷. Gebeurde de opvolging op diens aanbeveling? Von der Goltz en von Bissing kenden elkaar immers. In 1916 zou laatstgenoemde zelf leider worden van de *Jungdeutschlandbund*³⁸.

Dat de Alduitse invloed spoedig zou toenemen, had alles te maken met de druk die het Duitse establishment vanaf 1912 ervoer. De SPD won dat jaar overtuigend de verkiezingen. Vele conservatieven zagen hierin een verder bewijs voor de these dat de democratisering de binnenlandse orde ondermijnde. In 1913 satellitiseerde het ADV de BdL, het CDI, de *Christliche Bauernvereine* en de middenstandsverenigingen in het kader van een unie der 'staatsbehoudende krachten'. De *Sammlungspolitik* was nieuw leven ingeblazen, maar nu als een "nationale oppositie" waarvan de Alduitsers aan de spits stonden. Nochtans had de regering in de kiescampagne van 1906 en tijdens de Tweede Marokko-crisis (1911) beroep gedaan op de Alduitsers. De radicaal-nationalistische ideologie was in het voorgaande decennium ook wijdverspreid geraakt, over partijgrenzen heen. Het conflict tussen het ADV en de regering in de voorgaande jaren, was vooral strategisch geweest. De regering voerde een "*Realpolitik*", de Alduitsers verkozen een

36. Colmar von der Goltz (1843-1916) was een oorlogsveteraan tussen 1883 en 1895 de militaire hervormer van het Ottomaanse leger. In 1911 werd hij veldmaarschalk. Hij hielp hij Keim bij de oprichting van het *Wehrverein*. In augustus 1914 werd hij Brussel gesommeerd. Wanneer Turkije op 5 november 1914 de zijde van de Centralen koos, kreeg von der Goltz het commando over het zesde Turkse leger toevertrouwd. 37. Moritz von Bissing (1844-1917) begon zijn militaire loopbaan tijdens de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog en klom op in de militaire hiërarchie : in 1902 werd hij cavaleriegeneraal. In 1907 ging hij op rust. Op 27 november 1914 werd hij tot gouverneur-generaal van België benoemd. 38. COLMAR VON DER GOLTZ, *Denkwürdigkeiten*, Berlijn, 1932, p. 335, (2).

Het Duitse "Flottenverein" was één van de meest invloedrijke factoren in de vooroorlogse Duitse geopolitiek. Allerlei vormen van popularisering maakten het geliefd in het hele Duitse Rijk. Links een prentkaart met de Duitse Keizer hand in hand met zijn in marine-outfit uitgedoste kleinzoon en onder het motto: "Unsere Zukunft liegt auf dem Wasser". Rechts een kalender uit 1911 van het "Flottenverein".

compromisloze oplossing. De regering kon op kritieke momenten diensten vragen van een organisatie die leden telde uit alle lagen van de bevolking. Maar die organisatie zou zelf ook de regeringspolitiek verder duwen dan haar lief was. Naarmate de invloed van het ADV steeg, nam de betekenis van de Alduitse ideologie toe, ook met betrekking tot de Nederlanden.

VI. De 'Flamenpolitik' krijgt vorm

Op 4 augustus 1914 viel het keizerlijke leger het neutrale België binnen. Een schending van het internationale recht. Voor de Rijksdag verklaarde von Bethmann-Hollweg dat het *onrecht* waaraan Duitsland zich bezondigd had, nadien goedge maakt zou worden. Op 7 augustus viel de stad Luik, tien dagen later de forten rond Luik en op 20 augustus werd Brussel bezet. Het Duitse leger ging met een niets ontziende brutaliteit tegen de Belgische burgers tekeer. In een poging tot zelfverdediging draaide Duitsland de zaken om. Barbaarse Belgische burgers – *francs-tireurs* – schoten op Duitse soldaten, die zich verdedigden³⁹. Deze voorstelling van feiten droeg bij tot de anti-Belgische sfeerschepping in Duitsland.

Intussen was Duitsland in het oosten begonnen met het voeren een nationaliteitenpolitiek. In de eerste week van augustus 1914 werd besloten om in Indië, Polen, Finland, de Oekraïne en de Kaukasus bevolkingsgroepen tegen kolonistoren of tegen de heersende

klasse op te zetten. In het westen streefde de Duitse kanselier tijdens de eerste helft van augustus de oprichting van een anti-Russisch "continentaal blok" na. Dat moest bestaan uit Duitsland, Engeland en Frankrijk. Het ADV reageerde ontsteld. De verwachtingen waren inderdaad hooggespannen. Op 28 augustus 1914 zette Heinrich Claß voor het *Geschäftsführende Ausschuß* van de organisatie zijn *Kriegsziele* uiteen. Niet Rusland, maar wel de hegemonie van de Britten ter zee moest worden gebroken. Over die kwestie werd ook in het Duitse hoofdkwartier geruzied. Eind augustus begon von Bethmann-Hollweg aan de marine concessies te doen, zoals de belofte om ten allen prijze Antwerpen te bezetten. Met het zwaartepunt bij het Anglo-Duits conflict te leggen, was het normaal dat de aandacht naar de Lage Landen verschoof. Ook op de voornoemde vergadering wees de *Verbandsleiter* op het belang van België, dat onder Duitse heerschappij geplaatst diende te worden. Een verschillende behandeling van Vlamingen en Walen was noodzakelijk. Reismann-Grone was niet aanwezig, maar pleitte een dag nadien al voor een splitsing van België langs etnische lijnen, waarbij het Waals "bavianenras" geen rechten meer zou hebben.

Op 18 september 1914 rolde het document van de persen waarin de oorlogsdoelen van Claß geëxpliciteerd werden. Het werd op ca. 3.000 exemplaren verspreid. Het was de uitwerking van waar de *Verbandsleiter* eind augustus op gealludeerd had. Eens onder Duitse voogdij geplaatst, zou België

39. JOHN HORNE, ALAN KRAMER, *German atrocities, 1914 : a history of denial*, New Haven, 2001.

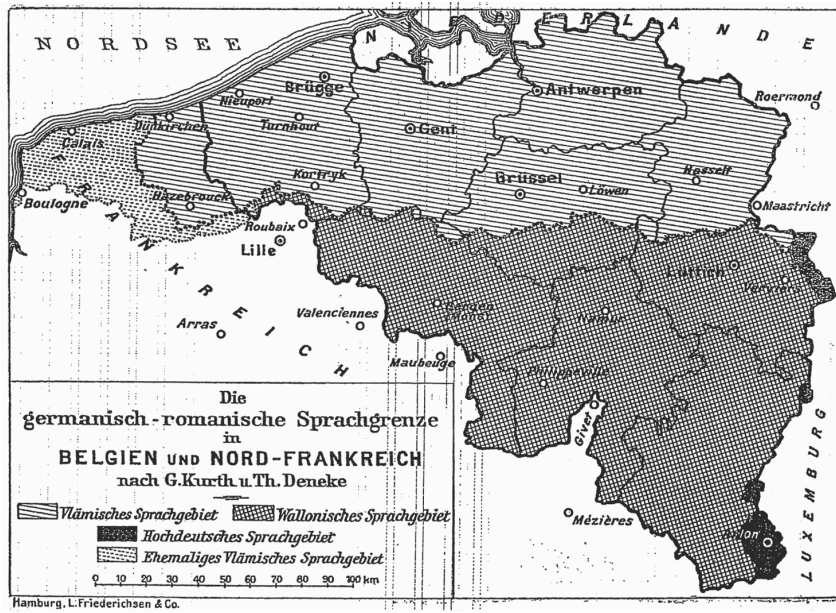
in een Vlaamse en een Waalse *Mark* worden gesplitst. Een dictatoriaal regime zou de Vlamingen vervolgens voorbereiden op hun eventuele opname in het Rijk.

Ondertussen had von Bethmann-Hollweg steeds meer afstand genomen van zijn eerdere verklaring over het “onrecht” dat België aangedaan was. Op 9 augustus 1914 was een verzoek tot wapenstilstand door de Belgische regering afgewezen. Twaalf dagen later operde de rijkskanselier op het hoofdkwartier in Koblenz het idee om België op te delen tussen Nederland, Frankrijk en Duitsland. Ook werd er gesproken om delen van het noorden van België bij Duitsland in te lijven en Wallonië als een bufferstaat tussen Frankrijk en Duitsland te laten bestaan⁴⁰. De kanselier had in september 1914 aan topdiplomaat Kurt Riezler laten verstaan dat een vrede “op de kap van de Belgen” zou worden gesloten, door Wallonië aan Frankrijk te geven, ergo door Vlaanderen en Nederland bij Duitsland te voegen⁴¹. In oktober 1914 had von der Goltz een gesprek met de Nederlandse gezantschapsraad in Brussel. Blijkbaar had generaal von Ludendorff von der Goltz verteld het volgende compromis op tafel te gooien. Wallonië en Lotharingen zouden aan Frankrijk worden gegeven en Vlaanderen – Calais inbegrepen – aan Nederland. Nederland zou

dan wel “op dezelfde voet als Pruisen” in het Rijk worden opgenomen. Lees : ingelijfd worden. Volgens de gouverneur-generaal wou von Ludendorff het *Auswärtiges Amt* niet bij de zaak betrekken. De Nederlander moest de boodschap aan Den Haag overmaken⁴². De militairen gingen blijkbaar harder op het gaspedaal staan dan de diplomaten, nu het offensief in het westen stakte.

Claß nam in zijn *Denkschrift* van 18 september 1914 een andere houding aan. Hij vond het net *een zware fout* vond om Nederland als beloning voor zijn neutraliteit het Vlaamse deel van België te geven, hoewel dat “van vele zijden” – dus ook vanwege de regering en legerleiding? – werd gesuggereerd. Het verschil tussen de rijkspolitiek en wat het ADV voorstond vervaagde meer en meer. Niet of Vlaanderen en Nederland moesten ingelijfd moesten worden, maar wel hoe dat moest gebeuren was de vraag. Dat Claß een andere mening had, was louter tactisch. Hij betwijfelde of Nederland zijn neutraliteit kon bewaren. Het was immers mogelijk dat hetzij Engeland, hetzij Japan (in Nederlands-Indië) het land in de oorlog zou meeslepen. Daarom moest Duitsland gewoon de gebeurtenissen afwachten en geen druk uitoefenen. Dit concept steunde op de vooroorlogse Alduite visie die weldra ook de tactiek van de Duitse

40. ALFRED VON TIRPITZ, *Politische Dokumente*, II, Hamburg, 1926, p. 62. 41. HENRI HAAG, *Le comte Charles de Broqueville, Ministre d'État, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*, Louvain-la-Neuve/Brussel, 1990, p. 386. De filoloog Kurt Riezler (1882-1955) behoorde tot de vertrouwensfiguren van Bethmann-Hollweg en was één van de architecten van het *Septemberprogramm*. Nadien werd hij *Botschaftsrat* in Moskou en in oktober 1918 kabinetschef op Buitenlandse Zaken. Riezler was een imperialistische sociaal-darwinist, KURT RIESLER, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen*, München, 1913; J.J. RUEDORFFER [= Kurt Riezler], *Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart*, Berlin-Stuttgart, 1914, p. 101-116. 42. MAURITS W.R. VAN VOLLENHOVEN, *Mémoires, beschouwingen, belevenissen, reizen en anecdoten*, Amsterdam/Brussel, 1946, p. 287.

Kaart met het Belgische taalindeling aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. (uit Conrad Borchling, "Das Belgische Problem", Hamburg 1914)

overheid zou bepalen. Het zwaartepunt naar België verleggen om zo, *op termijn*, ook Nederland in te lijven.

Toen het Duitse offensief aan de Marne op 9 september 1914 verzande, stelde de kanselier zijn *Septemberprogramm* op. De Duitse oorlogsdoeleinden in het westen. Het werd een compromis tussen de eisen van de bankiers, van de grootindustrie, van de agrariërs, van de *Alldeutschen* en van de vorsten van de deelstaten. In het federale Duitse Rijk beschikten bepaalde deelstaten, zoals Beieren, over *Sonderrechte*, zoals een eigen leger. Al in augustus 1914 eiste Ludwig III van Beieren de vernietiging van België en een Duitse Rijnmonding. Bethmann-Hollweg schotelde aan de belangengroepen een door Duitsland gedomineerd economisch *Mitteleuropa* voor, waarin België tot het niveau van een Duitse satellietstaat zou afzinken.

De kanselier beschouwde Antwerpen als een soort troefkaart om Nederland in een 'nauwere verhouding' met het Rijk te brengen. Bijvoorbeeld door een '*Trutz- und Schutzbündnis*' met inbegrip van de kolonies,. Daarvoor was hij zelfs bereid om de haven van Antwerpen, met Duits bezettingsrecht, zo nodig aan een "naar buiten toe onafhankelijk" Nederland te schenken.

De oorlog verdeelde ondertussen de Nederlandse publieke opinie en het liberale kabinet in een pro- en een anti-Duits deel. De meerderheid van de Nederlandse bevolking bracht sympathie voor België op. Maar in

sommige handels- en intellectuele milieus en in de officierenstand werd de voorliefde voor Duitsland niet onder stoelen of banken gestoken. Een factor die het Nederlandse wantrouwen tegenover België aanscherpte, was de foutieve berichtgeving in de Belgische pers als zouden Duitse soldaten de Nederlandse neutraliteit geschonden hebben, met name in Nederlands-Limburg. Den Haag zou dit dan oogluikend toegestaan hebben. De *francs-tireurs*-kwestie verdeelde ook de Nederlandse pers, waarbij men in de regel kan stellen dat de (zeer) religieus geïnspireerde pers eerder Duitsgezind en anti-Frans was. Nederlandse correspondenten die door België trokken werden ervan beticht dat hun land met Duitsland heulde en eind augustus dook in Gent het gerucht op als zou Nederland de oorlog aan het Verenigd Koninkrijk verklaard hebben, wat tot protest van de Nederlandse consul leidde.

Op 25 augustus 1914 vaardigde de Gentse burgemeester een rechtzetting uit en maande hij de bevolking aan om de Nederlanders met rust te laten. Op 30 augustus 1914 achtte het Belgisch Ministerie van Buitenlandse Zaken het nodig om te waarschuwen tegen geruchten van Duitse zijde, erop gericht om de goede betrekkingen tussen België en Nederland te schaden. Op 31 augustus 1914 noteerde de Belgische gezant in Den Haag: "*En Belgique, les Allemands s'efforcent de brouiller les Belges avec les Hollandais*"⁴³. De Nederlandse zaakgelastigde te Brussel was ook die mening toegedaan⁴⁴. De geruchtenmolen over het *deutschfreundliche* Nederland was inderdaad

43. C. SMIT (red.), *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland, 1848-1919, Derde Periode, 1899-1919, Vierde Deel (1914-1917)*, 's Gravenhage, 1971, R.G.P., 137, *Bescheiden*, (...), p. 434. 44. C. SMIT (red.), *Idem*, R.G.P., 109, p. 75.

bewust door Duitsland op gang gebracht om Nederland en België – zoals Hasse al in 1898 geopperd had – tegen elkaar uit te spelen.

Tegelijkertijd probeerde Berlijn Nederland te bespelen. De Duitse propagandamolen was al vroeg op in actie geschoten. Vanaf 15 augustus 1914 werd met Duits geld *De Toestand*, voorloper van *De Toekomst*, gefinancierd. En in de Duitse pers werd Nederland al vanaf de tweede week van augustus 1914 opzichtig geloofd omwille van zijn “menselijkheid” tegenover Duitse vluchtelingen. Bovendien werd een beloning in het vooruitzicht gesteld. Nederland zou omwille van zijn houding Antwerpen en Vlaanderen mogen annexeren. Dat denkbeeld zou herhaaldelijk opduiken in Nederlandse dagbladartikels en in Alduitse publicaties. *De Tijd*, een vooraanstaand katholiek blad, suggereerde dat zulke ideeën ook van rijksdagafgevaardigden kwamen⁴⁵. Er waren inderdaad een aantal Duitse politici die – al dan niet via familiebanden – met België vertrouwd waren. De overeenkomsten tussen de Alduitse ideeën vanaf augustus 1914, het *Septemberprogramm* en de *Kriegsziele* van Claß zijn duidelijk. België, of Vlaanderen, als lokmiddel om Nederland in de Duitse invloedssfeer te trekken. Dit plan had in de jaren 1890 vorm gekregen en was via Alduitse *Denkschriften* in de dossiers van het *Auswärtiges Amt* beland.

Ook de oorsprong van de zogenaamde anti-Vlaamse perscampagne moet deels in Nederland gezocht worden. Zo schreef de *Vrijzinnig-Democraat* op 29 augustus 1914

dat de Belgische volksziel zich voorgoed naar Frankrijk zou wenden en dat het dus duidelijk was dat de Vlaamse Beweging “jaren, tientallen van jaren” achteruit was gezet. Nog krasser was enkele dagen later *De Standaard* van de pro-Duitse Kuyper: “De wrevel tegen al wat van Germaanse oorsprong was – en dit is en blijft toch ook het Vlaams – is in deze jongste maand, augustus 1914, op zo zichtbare wijze toegenomen, dat de esprit *wallon*, met de esprit *gaulois* één, reeds het triomflieder aanhief. En de uiterst bittere ervaring, die het arme land in de jongste weken opdeed, stuwt nu natuurlijk heel de volksgeest naar al wat Frans is en Frans klinkt”⁴⁶.

Ook kon het Rijk een beroep doen op figuren die zich al jaren met de Vlaamse kwestie bezighielden. Zo probeerde von Pfister na het eerste sabelgekletter Graevell in contact te brengen met von der Goltz. Vanuit Zwitserland verzond Graevell aan de gouverneur-generaal hem een rapport over een te voeren *Flamenpolitik*. Een bombastische oproep aan het Vlaamse volk, een programma voor de reorganisatie van België en (wellicht) zijn boek uit 1896. Helaas voor hem onderschepten Britse agenten in Den Haag deze documenten. Ten laatste in december 1914 was de Belgische regering op de hoogte van Duitse plannen omtrent een Duits Groot-Nederland. Uit de racistische kringen rond het *Bayreuther Kreis* trad ook oud-*Germania* medewerker Jaensch naar voren. Eind november 1914 ging die de *ADV-Ortsgruppe Berlin* vertellen dat de Vlamingen de stut tegen het Romanendom waren.

45. “De stemming in Duitsland jegens Nederland”, in *De Tijd*, 25.8.1914, p. 2. Het ging om een vertraagd bericht (d.d. 12.08.14). 46. “Vlaamse Beweging”, *Het Centrum*, 8.9.1914, p. 2.

Ook andere Alduitse denkers lieten zich niet onbetuigd. Zo bijvoorbeeld de Beierse oorlogsvrijwilliger Hermann-Felix Wirth (1885-1981)⁴⁷. Wirth werd in Utrecht geboren, had een Duitse vader en een Nederlandse moeder. Pas in 1915 zou hij tot Duitser genaturaliseerd worden. In 1909 werd de filoloog en historicus lector aan de *Friedrich-Wilhelms-Universität* in Berlijn, waar hij Nederlandse taallessen gaf. Aan zijn musicologische interesse gaf hij een nationalistische inslag. Hij wou "volksaardige scheppingen" nieuw leven inblazen. In 1910 organiseerde hij een reeks concerten. Gedurende de opzoekingen voor zijn proefschrift, kwam hij in contact met met Eugeen van Oye en werd hij lid van het ANV. De invloed van Wirth mag niet onderschat worden. Zo stond één van zijn concerten onder het patronaat van de prins van Reuss en van prinses Wilhelm von Wied. Zelfs had Wilhelm II hem laten weten dat hij, indien hij tijd had, de opvoering zou bijwonen.

Op 9 maart 1911 promoveerde Wirth in Bazel op het proefschrift *Der Untergang des Niederländischen Volksliedes*, in wezen een politiek manifest. Volgens Wirth was de Nederlandse kunst sedert de middeleeuwen gedegeneerd en verschansten de Nederlanders zich achter een Chinese Muur. Hij betreunde de scheiding tussen de Nederlanden en Duitsland en de opleving van het calvinisme, die ook de religieuze een-

heid met Duitsland deed afbrokkelen. Wirth was een fervent tegenstander van het kosmopolitisme. In 1913 viel hij ook het christendom zelf aan. Dat geloof had de oud-germaanse natuurgodsdienst vernietigd. Wirth veroordeelde voorts het liberalisme, het materialisme, de sociaaldemocratie en de "sociaal-ethische" ontaarding. Hij zocht zijn heil in Vlaanderen, dat nog wel een ongerepte agrarische bevolking bezat. Bovendien had de Vlaamse Beweging sedert lang aansluiting bij Duitsland gezocht. Een heropleving voor Noord-Nederland kon er enkel komen door een bevruchting door "volkse" kunstenaars uit Vlaanderen. Deze ingesteldheid verklaart het feit dat hij spoedig een sleutelrol in de *Flamenpolitik* zou vervullen.

De hoogleraar Robert Paul Oszwald (1883-1945) huwde in 1910 met een Friese, waardoor vermoedelijk zijn belangstelling voor de Nederlanden ontstond. Hij stuurde in augustus 1914 zijn twee maanden eerdere opstel uit de invloedrijke *Preussische Jahrbücher* naar von der Goltz op. Veel aandacht werd geschonken aan de geschiedenis van Vlaanderen, met bewondering voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, een aansluiting bij het flamingantische geschiedverhaal. Tussen de "verdrukte Vlamingen" en de "francofiele Walen", zo Oszwald, woedde een rassenstrijd. In juni 1915 trad hij tot het bezettingsbestuur toe. De germanist Conrad Borchling (1872-

47. Voor wat volgt, zie BERNARD MEES, *The Science of the swastika*, New York, 2008, p. 136-137, LAMMERT BUNING, "Notities betreffende Hermann Felix Wirth", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 33, nr. 1, 5-6.1974, kol. 142; "Kunst en Wetenschappen", "Hollandsche muziek te Berlijn", in *Algemeen Handelsblad*, 17.12.1909, p. 6; "Nederlandsch-historische concerten te Berlijn", in *Nieuwe Amsterdamsche Courant - Handelsblad*, 3.2.1910, p. 6; "Muzikale kroniek", in *Nieuwe Amsterdamsche Courant - Handelsblad, Avondblad*, 5.2.1910, p. 5; "Nederlandsch-historische concerten te Berlijn", in *Het Nieuws van den Dag*, 8.4.1910, p. 13; "Historische concerten", in *Het Nieuws van den Dag*, 14.2.1910, p. 9; "Wetenschap en kunst", in *Het Nieuws van den Dag*, 7.4.1910, p. 13; "Ned. Muziek in 't Buitenland", in *Neerlandia*, 1910, jg. 14, p. 19.

1946) en de publicist Franz Fromme (1880-1960) vallen te situeren in "Nederduitse" kringen – zo bijvoorbeeld rond de Quickborn, een letterkundig-culturele organisatie die in 1906 was opgericht – die onder meer door de *Germania*-episode opnieuw interesse voor de Vlaamse Beweging hadden gekregen. Borchling hield zich vanaf 1911 bezig met de Vlaamse Beweging en trad in 1913 tot de Quickborn toe. Tijdens de oorlog engageerde hij zich in het Plat-Duitse verenigingsleven. In november 1914 vertelde hij op een voordracht in Hamburg ongeveer hetzelfde als Oszwald, maar drukte zich nog scherper uit. België was door een "rassenstrijd" verziekt en Vlaanderen moest een "onafhankelijke" Nederduitse staat worden, eventueel verbonden met Nederland, maar alleszins ingekapseld binnen een Germaanse Bond.

Fromme had in 1911 met de Vlaamse Beweging en Domela Nieuwenhuis kennism gemaakt. Nog vóór de oorlog bezocht hij tweemaal België, waar hij Josson ontmoette. Voor hem was België een kunstmatige staat en een historisch strijdtoneel tussen de Romaanse en de Germaanse wereld⁴⁸. Aan het begin van de oorlog benadrukte hij de "bloedverwantschap" tussen Vlamingen en Nederlanders, de Vlaamse "onderdrukking" door de Walen en de noodzaak van een "onafhankelijk" Vlaanderen. De streek fungeerde per slot van rekening al bijna duizend jaar als dappere Duitse voorhoede tegen Frankrijk. Fritz Bley – die intussen ook zijn weg naar de organisatie gevonden had – benadrukte in oktober 1914 de Vlaams-Nederlandse eenheid en bezag

de Walen als bron van alle kwaad. In zijn *Zeitfragen* donderde het op 4 november 1914: "*Heraus mit der vlämischen Hochschule!*".

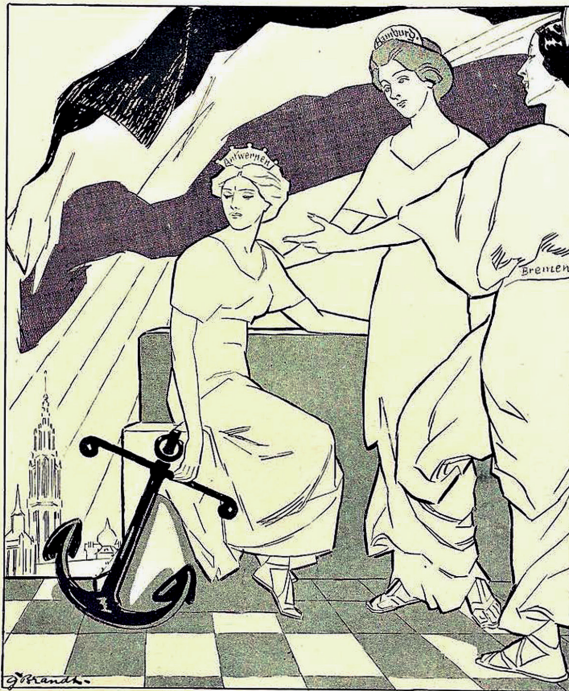
VII. In het bezette land

België was na de bezetting in drie delen opgedeeld. Het 'Operatiegebied' met inbegrip van de kust waar de marine de plak zwaaide. Oost-Vlaanderen en het leeuwendeel van Henegouwen vormden het Etappegebied. De rest van het land vormde het gouvernement-generaal. In september 1914 gaf Berlijn aan het bezettingsbestuur de instructie om de Vlaamse Beweging te ondersteunen. Duitsland zou nu ook in België openlijk een nationaliteitspolitiek voeren. Daarmee was het niet meteen begonnen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Polen, maar pas geleidelijk nadat een compromis met België er niet in bleek te zitten (vanaf 9 augustus 1914). Na de Duitse inval ontwikkelden zich twee lijnen. Enerzijds die van de diplomatie, die naar een compromis zocht met de Belgische Koning en regering. Anderzijds de Alduitse die nu de overhand kreeg. De denkbeelden en de personen uit die stroming zou de regering inschakelen, net zoals ze dat vóór de oorlog al meermaals gedaan had. Al snel liet zich dat in enkele grote centra gevoelen.

In Brussel werkte de Duitse propaganda maandenlang op een groepje flaminganten in. Hen werd verteld dat Waalse volksvertegenwoordigers aan de Duitsers de afschaffing

48. Tijdens het interbellum bleef hij contacten met de Vlaamse Beweging onderhouden. Gedurende de Tweede Wereldoorlog was hij redacteur voor de *Brüsseler Zeitung*, FRANZ FROMME, *Begegnungen (...)*, p. 5-15, p. 37-39.

Die jüngste Schwester von der deutschen Waterkant

Hammonia und Bremensia zur neuen belgischen Schwester: „So, liebe Schwester,
nun wiesst du in Zukunft hoffentlich auch deutsch sprechen – und handeln!“

Kladderadatsch was een Duits politiek-satirisch weekblad, waarin cartoons een belangrijke rol speelden. Op het voorblad van het nummer van 18 oktober 1914 wordt Antwerpen door Bremen en Hamburg verwelkomd als nieuwe Duitse haven. In de legende bij de prent staat: “Hammonia en Bremensia tot hun nieuwe Belgische zuster: ‘zo, beste zuster, hopelijk zal je in de toekomst ook Duits spreken – en handelen’”.

van het Nederlands hadden gevraagd. Dat België al vóór de oorlog heulde met Engeland, dat er een anti-Vlaamse campagne woedde enz⁴⁹. Oud-activist Arthur Faingnaert meldde in 1932 dat al op 16 augustus 1914 – dus vóór de Duitse bezetting van Brussel – de Vlaamse Volksraad in een proclamatie de beschuldigingen van “verkapt pangermanisme” aan het adres van de flaminganten meende te moeten weerleggen. Deze nooit betwiste visie wordt uitgedragen tot in de meest recente historische werken⁵⁰. Het werkelijke bericht – via een mededeling verspreid en op grote borden geplaatst – had echter een fundamenteel andere inhoud. De kern van de boodschap van 6 augustus 1914 luidde. “Heden wordt door het Duitse Rijk, zijn plechtige verbintenissen vertrappend, ons grondgebied geschonden, onze onafhankelijkheid bedreigd. Het kostbaarste wat wij bezitten en voor hetwelk elke Belg goed en bloed zal veil hebben. Thans is het Duitse Rijk voor allen, Vlamingen en Walen, de vijand, die zij zullen bevechten. Elkeen vervulle zijn plicht ter verdediging van het zó brutaal aangevallen Vaderland”⁵¹.

Dit manifest heeft dus niets te maken met een verdediging tegen beschuldigingen van

pangermanisme van “de Franstaligen”. Het is integendeel een Belgisch-patriottische oproep voor de (Brusselse) flaminganten. De datum 16 augustus 1914 die in de historiografie voorkomt is eenvoudigweg een assimilatie van de datum van het oudere *Manifest van de Vlaamse Volksraad* (16 mei 1897) met de maand augustus 1914⁵². We vermoeden dat de Alduitsers ook hier een invloed hadden. Ze waren de eerdere “belediging” blijkbaar nog niet vergeten.

De Duitsers werkten voorts met contactpersonen zoals de Nederlander Willem Thelen – die al in 1914 geruchten over francofoon stoken bij de bezetter verspreidde – of de in september 1914 tot justitie-officier benoemde Hans-Friedrich Blunck (1888-1961), die in januari 1915 lid werd van de Duitse commissie voor Vlaamse aangelegenheden⁵³. Uit het *Germania*-verhaal kwamen ook de Fritz Norden en Haller von Ziegesar, oprichter van *De Gazet van Brussel*, zogezegd een flamingantische krant, maar wel één op Duitse persen gedrukt en met Duits geld gefinancierd⁵⁴.

Het was bij von Ziegesar dat waardevolle mensen, zoals Thelen, Oszwald, von Bissing

49. BRUNO YAMMINE, “Honderden keren probeerden de Walen ons ervan te overtuigen dat er geen Vlamingen meer waren...”, *De ‘Zaak-Buisset’ en de Duitse oorlogspropaganda* in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 71, 2012, nr. 3, p. 233-256. 50. ARTHUR FAINGNAERT, *Verraad* (...), p. 16-19; HENDRIK JAN ELIAS, *Vijfentwintig Jaar Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 1969, p. 16, vgl. MAX LAMBERTY, R. VAN ROOSBROECK, *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, V, Hasselt, 1972, p. 24, PIETER VAN HEES, “Vlaamse Volksraad”, NEVB, Tiel, 1998, p. 3433, JORIS DE DEURWAERDER, *Professor Speleers. Een bibliografie*, Gent, 2002, p. 252. 51. “Een tien-daagsch tochtje door België”, VIII, *Nieuwsblad van Friesland*, 10.10.1914, p. 2; ALFONS SEVENS, *Activisme, Frontisme en Vlaamsche Beweging*, Gent, 1929, p. 14. 52. Domela Nieuwenhuis schreef in 1917 dat hij het integrale manifest van de Vlaamse Volksraad uit 1897 nog in september 1914 in Brussel had zien hangen, als *flamingantische verdediging* tegen *beschuldigingen* van Duitgezindheid (*sic!*), JAN DERK DOMELA NIEUWENHUIS, *Flandern Frei*, Leipzig, 1917, p. 47 (22). 53. MARCEL VAN DE VELDE, *Geschiedenis* (...), p. 50. 54. Norden legde contacten tussen de bezettende overheid en Brusselse Vlaamsgezinden, BRUNO YAMMINE, “Honderden keren (...)”, p. 242-243.

en de Augsburgse stadsarchivaris en politicus Pius Dirr (1875-1943) over de vloer kwamen. Die laatste had zich, nadat hij aan het front gewond was geraakt, toegelegd op de Vlaamse Beweging. In december 1914 hield hij een voordracht over de Vlaamse Beweging en hoe die te infiltreren aan de gouverneur-generaal.

In Antwerpen speelde de bezetter hetzelfde spel, nu met het "verraad" van de stad door flaminganten – dat vertelden de Franstaligen toch volgens de Duitsers – in een hoofdrol. Net als in Brussel werd ook hier (in december 1914) een blad opgericht. Het met Duits geld ondersteunde *Het Vlaamsche Nieuws*. De bezetter zette alweer "vertrouwensmannen" in. Pastoor Ludwig Hürter – al vóór de oorlog aalmoezenier in Antwerpen – en het ADV-lid dominee Showalter, een oud-boerenagitator, die in 1898 de *Leeuw van Vlaanderen* vertaalde om anti-Belgische sentimenten op te wekken. Hij werd *Gouvernementspfarrer*. Showalter had op zijn beurt contacten met Abraham Kuyper en stond, net als Hürter, reeds vroeg in verbinding met Domela Nieuwenhuis. Gerstenhauer wees al in september 1914 de kanselarij op het belang van de "Germaanse Vlamingen" voor Duitsland. Later overhaalde hij Borms tot collaboratie⁵⁵. Vanaf januari 1915 werd hij persensor in Antwerpen.

In Gent begaf Domela Nieuwenhuis zich zo snel mogelijk naar "zijn" parochiale gemeente. De predikant haatte België en wilde Vlaanderen bij Duitsland inlijven. Vrijwel meteen na de bezetting van Gent (12 okto-

ber 1914), zocht hij contact met de bezetter. Daarna wendde hij zich tot een klein groepje jongelui dat vanaf mei 1914 het *De Bestuurlijke Scheiding* uitgegeven had. Dat was geen anti-Belgisch orgaan, maar wel een schimpschrift tegen de traditionele Vlaamse Beweging, tegen de partijen, tegen de "taalwetterij" die maar op papier zou bestaan enz.⁵⁶. Op 24 oktober 1914 vond de eerste vergadering tussen hemzelf en de oud-redactieleden plaats, die met een paar mensen uitgebreid waren. Domela werd tot "Leider" van de groep "Jong Vlaanderen" uitgeroepen. De dag die aan hun eerste vergadering voorafging, had Domela van generaal von Werder bevelvoerend opper-officier van de 4. *Armée, carte blanche* gekregen om zijn propaganda te verspreiden. Het radicale Jong-Vlaamse programma bevatte de scheiding van Vlaanderen en Wallonië en de opname van Vlaanderen in een Germaanse Alteutonenbond. Het stemde ook overeen met wat het militaire bestuur en de Alduitsers wensten.

Op 30 oktober 1914 sierde een paginagroot stuk de voorpagina van de *Rheinisch-Westfälische Zeitung* van Reismann-Grone. Het betoogde dat België ineengestort was. Het land kende geen nationaal bewustzijn en was een politiek begrip, maar geen volkseenheid. België – een "misbaksel" – voerde een schijnbestaan op kosten van de Vlamingen. Dat werk van onwetendheid en valsheid, was veroordeeld. Hopelijk was het Vlaamse volk gegeven om onder een *volkstümlicher* leiding zijn eigenheid "bis zum höchsten

55. JAN BRANS, "De oorsprong van de *Flamenpolitik* van Bethmann-Hollweg", in *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog – Mededelingen*, Leuven, 1974, p. 21. 56. In augustus 1914 publiceerde het groepje *Frankrijk in Vlaanderen*, een samenvatting van het vernoemde boek van Josson, gekruidd met pro-Duitse en anti-Franse oprispingen. Begrijpelijkerwijs werd het pamflet door de Belgische censor verboden.

Blute" te ontwikkelen⁵⁷. Het blad meldde dat het schrijven in Gent opgesteld was op 25 oktober 1914. Had iemand uit het groepje Jong-Vlaanderen – een kennis van Reismann's vriend Haller (Kimpe? Domela?) – na de aller-eerste vergadering een brief gestuurd naar het dagblad? De stijl van het stuk doet vermoeden dat Reismann-Grone minstens een deel van het stuk zelf had geschreven⁵⁸. Hoe dan ook, vooroorlogse contacten wierpen hun vruchten af. De integraal-nationalisten hadden trouwens geen monopolie op deze denkbeelden. Zo meldde de *Kölnische Zeitung* – dat goede betrekkingen met het *Auswärtiges Amt* onderhield – zo'n tien dagen eerder dat het Belgische staatsidee in rook was opgegaan⁵⁹.

Rond 20 november 1914 kwam Wirth in Gent aan⁶⁰. Binnen de week zocht hij contact met het groepje. Als tussenpersoon fungeerde naar alle waarschijnlijkheid generaal von Werder, die Domela al zoveel *Ausweise* verschaft had om zijn anti-Belgische propaganda te verkondigen⁶¹. Perscensor Wirth werd in Gent de tegenhanger van Gerstenhauer in Antwerpen⁶². Ook in Gent werd trouwens

met Duits geld een zogenaamd Vlaamsgezind dagblad opgericht. *De Vlaamsche Post*. Wirth zetelde in de redactieraad. Al deze feiten versterken dat, in tegenstelling tot wat Daniel Vanacker beweert, het activisme in Gent, net als elders, niet autonoom begon.

In de provincie Limburg beschikte, waar het flamingantisme over een zeer smalle basis. Hier maakten de Duitsers gebruik van de diensten van generaal Keim die in september 1914 gesommeerd werd om naar Brussel te komen. Daar zou hij de tijd genomen hebben om de verschillen tussen Vlamingen en Walen te bestuderen. In oktober 1914 werd hij gouverneur-generaal van Limburg, waar de *Flamenpolitik*, ondanks de extreme koers die hij voer, toch al bij al een importproduct uit Brabant en Antwerpen bleef.

Op 27 november 1914 volgde Moritz von Bissing von der Goltz op. Von Bissing was de *alldutsche* theorieën genegen – was hij daarom benoemd? – een gevoel dat zijn huwelijk met Myrrha Wesendonck, wier ouders behoorden tot de intimi van Richard Wagner, nog versterkte⁶³.

57. "Die Belgische Nation – ein Trugbild", *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, 30.10.1914, p. 1.

58. Het schrijven van 30 oktober en "Der Mephisto Belgiens" begonnen immers met een conciliante toon tegenover België, vgl. "Der Mephisto Belgiens", *Die Rheinisch-Westfälische Zeitung*, 24.9.1914, p. 1. De Brocqueville, zo stond in dat artikel, was als Minister van Oorlog naar Parijs gegaan om daar de arme Belgen op te offeren in vestingen voor de verdediging van Frankrijk. In "Die Belgische Nation – ein Trugbild" komen volgende bewoordingen voor: "Welvarend land", "een mild klimaat", "een gunstige geografische ligging", "benijdenswaardig land". 59. C. SMIT, *Bescheiden* (...), R.G.P., 137, p. 372. 60. LAMBERT BUNING, *Vlaming door keuze*, Buitenpost, 1976, p. 77. 61. Notulen notulen Jong-Vlaanderen d.d. 28 november 1914: "er [zijn] onder de Duitsers te Gent enige (...), die (...) half Nederlands zijn" [lees: Wirth] en d.d. 7 december 1914. Hieruit blijkt dat de beginselverklaring van de groep al naar de Duitse pers verzonden en dus vertaald was, MARCEL VAN DE VELDE, *Geschiedenis* (...), p. 24-25. De vertaler was Hermann-Felix Wirth, ARTHUR FAINGNAERT, *Verraad* (...), p. 100, (1) en MARCEL VAN DE VELDE, *Geschiedenis* (...), p. 234. 62. LAMBERT BUNING, "Notities" (...), kol. 141. 63. Myrrha's moeder (Mathilde) was een minnares van Wagner geweest. Von Bissing was zelf een neef van *Frau Wille*, een vriendin van Mathilde Wesendonck.

Von Bissing zelf was ook door familiebanden met die kringen verwant. Op 16 december 1914 kreeg hij nieuwe instructies uit Berlijn. Duitsland moest zich als “natuurlijke vriend en beschermer” van de Vlamingen opwerpen. Een publicistische verbinding met Nederland moest worden geschapen en de universiteit van Gent moest vernederlandst worden. De dag erna onderhield hij zich met Reismann-Grone, een ontmoeting die via Haller tot stand gekomen was⁶⁴. Von Bissing vertelde hem dat Duitsland België allicht moest ontruimen en dat het daarom belangrijk was om al vóór een vredesconferentie door steun aan de Vlamingen en door een administratieve scheiding te vernietigen. De *Flamenpolitik* was dus ook en misschien vooral voor na de oorlog bedoeld.

VIII. Besluit

De door de historiografie aanvaarde “improvisatie”-these berust op een niet-kritische lezing van de memoires van von der Lancken-Wakenitz. Die wilde Duitsland van een voorbereide imperialistische politiek vrijpleiten. De invloedrijke “breukhypothese” van Gotovitch is reductionistisch. De auteur meende de Duits-Belgische relaties volledig te kunnen afleiden uit diplomatieke correspondentie tussen Brussel en Berlijn. Fischer herleidde de vooroorlogse politiek van Duitsland tegenover België tot louter economische verhoudingen en onderschatte zo de *Alldeutschen*. Dat de Duitse regering

zich vóór de oorlog amper om de Vlaamse Beweging bekommerde, is correct. Maar die regering was slechts een schakeltje binnen de ruimere Duitse geopolitiek en de complexe beslissingsmechanismen binnen het Keizerrijk. Daarin speelden de Alduitsers een fundamentele rol.

Auteurs die de these van het autonome activisme ondersteunen, minimaliseren de betekenis van het ADV en *Germania*. Dat is onterecht. Tijdens de oorlog merkten sommige flaminganten een strategische continuïteit op. Schreef Daensist Léonce du Catillon al in juli 1915 niet. “*Germania* is verdwenen, maar ongelukkig door *De Vlaamsche Post* en andere *Gazetten van Brussel* vervangen?”⁶⁵

Dat de Duitse regering vanaf augustus 1914, toen de pogingen om tot een diplomatiek vergelijk met België te komen, spaak waren gelopen, een beroep deed op Alduitse ideeën, was zonder meer logisch. Het Keizerrijk kon ook op Nederlandse kringen steunen. Pro-Duitse sentimenten waren daar helemaal niet nieuw en zouden tijdens de oorlog heroplevend. Dat Duitsland voor Nederland tot 1945 het culturele referentiekader was, speelde daar een rol in. Net als de afkeer voor Frankrijk en in het kielzog daarvan voor België, onder meer in radicale christelijke milieus.

De *Flamenpolitik* speelde uiteraard in op flamingantische ressentimenten die al vóór de oorlog leefden. We moeten daarbij rekening

64. Al in november 1914 had Reismann-Grone zich tot de Duitse overheid gewend, middels een *Denkschrift* over de *Flamenpolitik*. Dat kwam uiteindelijk op binnenlandse zaken, buitenlandse zaken en het generaal-gouvernement terecht. 65. LÉONCE DU CASTILLON, “Ingezonden stukken – Duitschers en Vlamingen”, in *De Telegraaf*, 24.7.1915, p. 8.

houden met de Germaanse solidariteit enerzijds en met de anti-Britse en anti-Franse gevoelens van vele Vlaamsgezinden anderzijds. Ongetwijfeld zal de Duits-*völkische* versie van onze geschiedenis – de rehabilitatie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de middeleeuwen als periode van bloei van Germaanse (Vlaamse) macht en cultuur – een aantal flaminganten bekend in de oren geklonken hebben. Tenslotte kunnen we de Vlaamse Beweging niet louter als een passieve ontvanger van Duits-*völkische* invloeden beschouwen. Al tijdens de 19de eeuw schreef ze zich binnen een Europese tendens in. Daarbij verschoof het criterium om tot een natie te behoren gaandeweg van gedeelde traditie, geloof, afhankelijkheid aan de instellingen naar culturele criteria. Toch is het twijfelachtig of we nog kunnen spreken

van een zich autonoom ontwikkelend activisme.

De *Flamenpolitik* was een onderdeel van de *Niederlandepolitik*, gericht op het bezit van de Nederlanden binnen een Duits Europa. De uitvoering ervan was de ombuiging van een Alduits ideeënarsenaal voor *realpolitische* doeleinden. Het is daarom dat zoveel Alduitse figuren leidinggevende personen in het bezettingsbestuur werden. Naast de overheersing van de Nederlanden, was het de bedoeling om de loyaliteit van de Vlamingen – minstens van de Vlaamse Beweging – tegenover België te breken, middels een antibelgische indoctrinatie. De Amerikaanse ambassadeur Brand Whitlock zou de *Flamenpolitik* dan ook terecht omschrijven als de poging “to kill the very soul of a nation”⁶⁶.

BRUNO YAMMINE (1980), promoveerde in 2010 aan de KU Leuven. Zijn proefschrift werd in 2011 uitgegeven onder de titel *Drang nach Westen. De fundamente van de Duitse Flamenpolitik (1870-1914)*, Davidsfonds, Leuven, 2011. Hierin verdedigt hij de these dat de *Flamenpolitik* een onderdeel was van de Duitse geopolitiek. Hij publiceerde in tijdschriften als *Brood en Rozen*, *Wetenschappelijke Tijdingen* etc.

66. BRUNO DE CORTE, “Recensies – W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus (...)*” in *BMGN - Low Countries Historical Review*, Vol. 107, nr. 2, 1992, p. 369. Brand Whitlock (1869-1934) was tussen 1913 en 1917 (en na de oorlog een korte tijd opnieuw) ambassadeur van de Verenigde Staten in België.